

Tervezet Erdély közzogi berendezkedéséről 1696-ból*

1696 őszén az Apafi-ügy azért lángolt fel újból, mert az ifjú fejedelem akkor töltötte be a huszadik életévét, és az érvényben lévő rendelkezések értelmében be kellett volna őt iktatni a hivatalába. Az ifjabb Apafit a gyulafehérvári országgyűlés 1681. június 10-én választotta fejedelemmé.¹ A zernyesti csata után azonban a keresztényszigeti országgyűlés 1690. szeptember 9-én Thököly Imre számára juttatta ugyanezt a posztot; miközben elterjedt a hír, hogy a bécsi udvarnak nincs szándékában II. Apafi Mihályt fejedelmi tisztében megerősíteni. Az ügy tisztázása végett az erdélyi rendek több küldöttséget is menesztettek Bécsbe (1690: Keszei János, Bethlen Miklós, 1691: Gulácsi Albert, Pataki István, az ifjú fejedelem két nevelője és titkára,² 1692: Alvinczi Péter), de egyik sem tudta kieszközölni II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését. Közben az erdélyi rendek Bethlen Gergely vezetésével, a császári udvar tudta nélkül 1694-ben az ifjú fejedelmet összeházasították Bethlen Gergely leányával, Bethlen Katával. A császár alighogy tudomást szerzett az eljegyzésről, 1694. szeptember 6-i leiratában magyarázatot kért a történetekről, kilátásba helyezve azt, hogy a házasságba nem egyezik bele. A Gubernium hosszas unszolására végül Bethlen Miklós vállalta, hogy válaszol, habár tudta, hogy ez „sem az ügynek, sem az ő mentegetőzésüknek nem használ.”³ Bethlen azzal érvelt, hogy az eljegyzésről a Gubernium nem tárgyalt hivatalosan, sőt három tanácsos (Haller János, Apor István, valamint saját maga) magánemberként sem tudott róla semmit.⁴ Az udvar azonban nem fogadta el a magyarázatot, és arra utasította a törökellenes harcok kapcsán Erdélyben tartózkodó Veterani tábornokot, hogy Bethlen Gergelyt és Eleket az ifjú fejedelemmel együtt kísérje Bécsbe. Absolon Dániel és Bethlen Miklós azonban meggyőzte Veteranit, hogy csak a fejedelmet vigye fel az udvarba. „A fejedelem házassága és Bécsbe menése, vagy vitetése körülményeiről, valamint a vele ott történtek részleteiről csak homályos adatokat bírunk, melyek világánál eligazodni nem lehet” – írta Jakab Elek 1875-ben.⁵ Sajnos e téren

* Munkánk elkészültét az OTKA K 78176 sz. programja támogatta.

¹ Gulácsi Albert, az ifjabb Apafi fejedelem titkárának naplójában, Apafi által 1696 őszén a császárnak benyújtott beadványban az áll, hogy II. Apafi Mihályt 1681. július 13-án választották fejedelemmé: GULÁCSI, 143.

² Jellemző az is, hogy Gulácsi naplójában releváns politikai információk helyett jórészt a bécsi tengéslengés hétköznapijainak leírását olvashatjuk: beszámol, például, az ifjú király születésnapján tartott színelőadásról, az állatkertben, valamint a bécsi püspök kertjében tett látogatásairól. Legnagyobb terjedelemben egy betanított angol ló cirkuszi mutatványait írja le. (GULÁCSI, 154–155.) A naplónak ez a része kiadva: NAGY, 2007.

³ *Sudores et cruces*, 1197.

⁴ A császár leiratát, valamint a Bethlen fogalmazta Guberniumi választ (1694. október 11.) kiadta JAKAB, 1875. 236–238.

⁵ JAKAB, 1875. 54.

azóta sem lettünk sokkal okosabbak. Mindenesetre leginkább Bethlen *Önéletírásából* nyerhetünk képet a történetekről. Ő, például arról is tud, hogy mi hangzott el az ifjú fejedelem bécsi látogatásakor: „és itt a fejedelem személyéről és a házasságáról való tárgyalásokon ezt végezték: megengedik, de meg nem áldják; ahogy a fejedelem az ágyát vetette, úgy aludják rajta, az udvar örülhet magában, hogy a fejedelem a császár elmellőzésével maga mondott le a diplomában megígért örökösödésről.”⁶ Sőt Bethlen alábbi megjegyzése még némi misztikumot is kölcsönöz az eseményeknek: „[Apafi házasságát] a szülők becsvágya és önkéntes kerítése meg a szentlászlói hírhedt javasasszony bájolásai intézték, vagy inkább megmérgezték, és íme, az Isten ítélete! Szörnyűségeket írhatnék erről.”⁷ A hírhedt szentlászlói javasasszony előrejelzéseire alapozott Bethlen Gergely-féle politika azonban csődöt mondott. Az udvar ugyanis kapva kapott az alkalmon és Veterani révén rövidesen már azt kezdte híreszteltetni Erdélyben, hogy Apafit többé nem kell fejedelemnek szólítani,⁸ amit a kortársak is tényként kezelték ekkor már. Ha nem így lett volna, akkor Constantin Brâncoveanu nem invitálta volna Apafit Havasalföldre azzal kecsegtetvén, hogy a szultánnál kieszközli: kapja vissza az Erdélyi Fejedelemséget. Ebben az akcióban már a kortársak is cselet gyanítottak; ahogy később ki is derült: Veterani bízta fel Brâncoveanut erre a lépésre azért, hogy kifürkészhesse Apafi szándékait, aki azonban annak rendje és módja szerint az akciót rögtön jelentette Veteraninak és a kormányzónak.⁹ Az udvar ugyanakkor gyanút fogott, mivel – mint Bethlen írja – „az elpártolásunkról szóló hírlapokat Európa-szerte terjesztették”, majd amikor kiderült, hogy a hír alaptalan akkor „őfelsége parancsára hírlapokban vonták vissza és cáfolták meg.”¹⁰ Apafi belátta, hogy a fejedelemséget már elvesztette, de birtokait legalább szeretne megmenteni. Ezért 1696 tavaszán titkárát, Gulácsi Albertet küldte ismét Bécsbe, majd ugyanez év augusztus 20-án ő maga is a birodalom fővárosába utazott.¹¹ Nem tudni pontosan, mikor érkezett meg, de október elsején Franz Ulrich Kinskynek, a Titkos Konferencia tagjának már arról írt, hogy pénze fogytán van, ezért szeretné, ha minél hamarabb fogadni tudná őt a császár.¹² Az alábbi közlendő irat is ekkor, 1696 októberében készült, mégpedig néhány nappal Apafi születésnapja (október 13.) után: „Most viszont, mikor Bécsben a kegyes választ várja, és néhány nappal azelőtt, hogy betöltötte volna jelen 1696. év október hónap 13-án huszadik életévét, első vigasza gyanánt a legfelsőbb köz- és politikai szereplőktől úgy értesült, hogy helyzetében semmi sem fog változni.”¹³ Az irat negatív főszereplője Bethlen Miklós. Az ismeretlen szerző azt szeretné bebizonyítani, hogy II. Apafi Mihály fejedelemségtől való megfosztása nem a bécsi udvarnak, hanem Bethlen Miklósnak köszönhető. Ezzel szemben az igazság az, hogy Bethlent csak azt követően kezdte az Apafi-birtokok megszerzésének gondolata foglalkoztatni, hogy 1695-ben megtudta: az ifjú fejedelmet mindenképpen el fogják távolítani Erdélyből. Az udvar 1696 őszén

⁶ BETHLEN, 1980. 1165.

⁷ BETHLEN, 1980. 834., 1165.

⁸ JAKAB, 1875. 57.

⁹ *Sudores et cruces*, 1198.

¹⁰ *Sudores et cruces*, 1199.

¹¹ JANKOVICS, 1987. 748–749.; JAKAB, 1875. 258–264.; BETHLEN, 1955. II. 25.

¹² Apafi Kinskynek írt 1696. október 1-jei levele: GULÁCSI, 157.

¹³ *Probabile*, 142a–142b

még nem döntötte el véglegesen, hogy mi legyen Apafi sorsa. Az irat ezt a bizonytalan helyzetet rögzíti, bepillantást engedve a különböző udvari tervezgetésekbe. A *Probabile* szerint kezdetben két lehetőség merült fel: az egyik szerint – Báthory Zsigmondhoz hasonlóan – a fejedelemségről való lemondásért cserébe Apafi birodalmi hercegi rangot és birodalmi birtokot kapott volna, a másik szerint, pedig társkirály lett volna belőle. Harmadik változatként az irat szerzője azt javasolta, hogy Apafi legyen erdélyi fejedelem, lakjon is Erdélyben, Fogaras várában, de fejedelmi megerősítését ne a török szultán, hanem Lipót császár adja. Sajnos a későbbiekben egyik változathoz sem lett semmi, így Apafinak a lehető legrosszabb sors jutott: nem lett belőle társkirály, nem kapott birodalmi hercegi címet, és ráadásul még erdélyi birtokait is elvesztette.

Az itt közölt irat egyetlen ma ismert példánya a Bolognai Egyetemi Könyvtár (*Biblioteca Universitaria di Bologna*) Marsili-hagyatékában maradt fenn. További részletese elemzése, valamint a szerző megállapítására tett javaslat a Jankovics József-émlékkönyvben olvasható.¹⁴ Az alábbiakban az eredeti latin szöveget és magyar fordítását közöljük. A latin szövegben a dőlt betűvel szedett részek az ismeretlen szerző kiemelései.

Forrás

Probabile ac morale tertium expediens, ac moderamen aulicum super statu Apafi, et Transylvania circa Apafium.

BUB FM ms. 57, fol. 142–159.

Primo:

ex literaturis et historiis vulgo constat, quod Porta Ottomanica, ut invisam sibi domum Rakocianam subverteret, Barczayum banum caransebesiensem Constantinopoli in legatione constitutum, illa interminatione, principatum vivente adhuc domino suo suscipere coëgerit, quod in casum renitentiae praecipitandum esset in mare, ac in perpetuam indignationis memoriam, sufficiens esset principatui, eius inturgia [!] de infami colluvie ungarorum oriundus. Quamobrem ex parte Sacrae Caesareae Maiestatis, et nationis insurrexit Kemenius, et Barczaium Portae clientem atque vasallum oppressit, e contra autem Porta, suis belli ducibus in commissis dedit Keminium e medio tollendi, et loca sublata Barczay, mox alium si visum idoneum, in arena substituendi. Quaerentibus igitur turcis: quis nobilium huic muneri sat probus ac idoneus sit? Sors cecidit super Apafium pie defunctum e tartarica captivitate reductum, qui principatum neque somniaverat, nihilominus in verba Portae acceptare necessum habuit, nisi mallet vitae subire periculum, et alium patriae exitiosum subintrudi, (aut quod nunc agebatur secretis consiliis). Ditionem hanc christianam sub dominatu et iugo alicujus bassae, in formam provinciae redigi. Ut ut ergo secundum creationis et infeudationis suae sacramentum in exordio regiminis non potuerit, quin turcis indigne stipatus, et septus possessioni occupandae studeret, et renitentes partes provinciae, in officia redigeret, nihilominus illico per legatos et amicos Sacrae Caesareae Maiestati secretos animi

¹⁴ NAGY, 2009.

sui sensus, et angores, non modo verbis, et litteris explicuit, verum etiam ipsis operibus et factis adeo comprobata reddidit. Ut ab hinc Sacra Caesarea Maiestas, secretissimis litteris jam Ratisbona 22^a marcii 1664 exaratis virum integerrimae indolis, in armorum periculorumque societatem assumeret atque in posterum ratione status et cura sublevaretur: unquam fore, ut sub variatione fortunae Apaffius turcam indueret, et dilatandis finibus suis studeret. Sicut antehac Boscaius, cum nonnullis aliis quorum exempla, et odia nunc attamen praeter fas in iuniorum Apaffium detorquentur! Sicut Virgilius parificavit, et cecinit: *quidquid delirant graii, plectuntur achivi!* Licet patre mitior sit, pater autem neglectis occasionibus et studiis augendae rei suae multoties Constantinopoli suspiciones suae in caesarem fidei redemerit: usque superis faventibus iugem [!] excuteret serenissimum Ducem Lotharingiae, ipsumque etiam exercitum hospitaliter in sinum ac viscera suscipere auderet. Postea quam diu jam desuper, secretis internunciis concertatum esset, et pater Dunod sub dato in civitate Vienna 24 junii 1685. sub sigillo et manu Sacrae Caesareae Maiestatis, et subscriptione comitis de Strattmann, atque Joannis Georgii Koch, ad pie defunctum Apaffium, amplissimas litteras credentiales attulisset, quarum vigore et fiducia comiti quondam Telekio obvenit, et cessit arcana functio foedera et correspondentiam miscendi: donec publica legatio Viennam instrueretur, ibi autem sub acto 28^a junii 1686, conciperent caesaris et principis et provinciae nomine, respective in loco, vivae vocis oraculo delegati et credentialiter ablegati articulos foederis et societatis domini: Ferdinandus princeps a Dietrichstein, Hermannus marchio Badensis, Henricus comes de Strattmann, Joannes Haller, Sigismundus Pernyeszi, Matthias Miles, et Michael Inczédy. Porro status et ordines (cum non aliter quam publicis comitiis potuissent) rebus Viennae conventis, et domum relatis, nequaquam obstiterunt, aperte autem subscribere, seseque ad invidiam Portae submittere, in proximam occasionem distulerunt, princeps tamen ambabus statim manibus, hanc veluti ansam, et sacram anchoram, amplexatus est, atque ab illo momento temporis (cum rem rectissime juxta et securissime, in consistorio et senatu suo expedire posset) aulam caesaream affidavit, omnemque laborem et operam impendit, pacta conventa sub ista sacra tessera, in effectum et opus redigendi quatenus deinceps, praevalentibus armis caesareis, universa gens rem ratam habere, et in castris ad Balasfalva positus 27^a octobris 1687, foedus publicum perpetuumque cum serenissimo duce Lottarnigiae pangere auderet: qui tot notoriis plenipotentibus caesareis atque edictis legitimatus instructusque erat, et comitem de Scherffenberg, in executionem pacti conventi subdelegavit, quem confestim Karaffa excepit: quorum insuper credentiales aulicae et farrago correspondentialium litterarum prae manibus sunt. Stetit ergo fides publica, donec senior princeps Apaffy, et comes Michael Telekius vixit, quam primum vero uterque fati concessit, res multum variare caepit! Usque populus eligeret in tempus minorennitatis ac interregni duodecim viralem magistratum, quem dumtaxat ad interim (quoad pupillus Apaffy pubesceret, et 20os majorennitatis annos compleret) Sacra Caesarea Maiestas, regio diplomate 4^a decembris 1691, clementissime et confirmavit, et tutorem pupilli constituit: *in spem successionis imbuendi*. Pacta etenim Lotharingica capite secundo articulis 4, IV, II, minorennem adhuc patre vivente, *celsissimum principem* salutarunt, et tanquam antea electum atque confirmatum articulo quatro desuper in tutelam publicam receperunt, per formalia: *moderni principis Transylvaniae Apaffy senioris, ita et iunioris similiter Michaelis*

Apaffy. NB. Principalis auctoritas juxta leges Transylvaniae patrias conservabitur. NB. Eorumque regimini et jurisdictioni ac auctoritati se non immiscebunt, ita et in comitia regnicolam in proventus suarum celsitudinum, arcium, civitatum, tricesimarum, portuum, salis, et auri, ac argenti, fodinarum, teloniarum proventus, nullam penitus facient ingressionem et perceptionem. Quamvis minorem adhuc in sacris paternis constitutum etiam serenissimus dominus marchio Ludovicus Badensis, ac passim omnis mundus *celsitudinis et principis titulo* dignaretur, post excessum vero patris, propter consolidationem et successionem, illud praedicatum et ius quaesitum magis competiisset, iniquitati tamen an injuriae temporum imputemus: quod tantisper in statu pupillari mediocrius haberetur, et propter in gentes belli sumptus publicos (tametsi status ac ordines postularent) ex proventibus regalium principis, neque educationis subsidium decerneretur, neque titulus *celsitudinis aut principis* deferretur. Parcius enim agere sumptus et titulos minorennium quam majorennium tandem e disciplina visum fuisse existimemus. Dum vero comes Nicolaus Bethlen cancellarius duodecim viratus, praeter munus contutorium et functionem legationis, ad aulam caesaream omnem lapidem moveret: concreditam pupilli personam et fortunam pessundandi, priusquam dies majorennis adimpleret, eapropter sub exspino annorum minorennium, pupillus, veluti *ad statuum principis* Viennam *confugit*, interrogatum et visum cum Hiobe: *quantas ergo habeat iniquitates?* Quod adeo secum procedatur! Nunc vero dum responsa gratiarum Viennae praestolarentur, et 13^a elabentis mensis octobris annique praesentis 1696 vigesimum annum aetatis exegisset, paucosque ante exactionem Dies, primo suo solatio inavdisset, ex altissima sphaera publicorum et politicorum, sancte rescriptum esse: ne quid in universum novaretur. En! Illo novo doloris pugione iterum iterumque transverberatur, quod praefatus cancellarius Bethlen ad cameras Sacrae Caesareae Majestatis sub- et obrepando, secessum fecerit subticitisque distinctis inhibitorialibus moliatur, processum executivum Apaffio nullatenus audito impetrare. Quibus perniciosis meditatis et consiliis nunc obviam eundum est. Si enim pro

secundo saepefatus insectator Bethlen *Educationis specimina* carpit? Quae Sacrum Diploma in annos demum majorennis exspectare jussit: cur non tutoriam manum admovit? Et juvenem applicatissimae indolis in illa studia deduxit? Quae nunc tardius quidem sua sponte aggreditur, impigro labore tamen consummare nitetur: quatenus Sacra Caesarea Maiestas (cujus clementissimis dispositionibus, talentum suum, est semper submissurus) adaequatam laboris et conatus habitura sit satisfactionem. Verum enimvero cum ad

tertio ante consummationem personae suae, juvenis ad nullas partes functionum adspiraturus fuisset, nisi ex clementissimo arbitrio Sacrae Caesareae Maiestatis, videtur potissimus apprehensionis, et difficultatis articulus in praepropero tractandi modo latere, ac subsistere: dum nempe adhuc minorennis, novissime ad duodecim viratum, seu Gubernium (praeter pacta superioritatis et exemptionis suae) citaretur, privatum in modum, ac prima quidem comparitionis die, ad dextram domini gubernatoris coassidere juberetur. Quandoquidem antehac pater solus primum locum tabulae occupasset, et tenuisset, nec vocatus accederet, sed solus alios vocaret. Praeterea

quarto sub eadem sessione juberetur, ex communi formula, illud mediatum sacramentum fidelitatis dicere, quod passim omnes privati ordines et status solent.

Et enim princeps Transylvaniae longe alio tenore ac ritu immediato solebat sua iuramenta fidelitatis et feudi accepti emittere. Quoniam igitur

quinto ex apprehensione novitatum minorennis in hospitium suum reversus, mox eadem die, lethaliter decumbere coepit, in continenti altera die, ad nomen Sacrae Caesareae Maiestatis duo collegae consilii seu gubernii, in forma decreti attulerunt aegroque ac laboranti animo et corpora penes lectum recitarunt, duo puncta intimationis. Quorum primum continebat quod per hesternam depositionem iuramenti fidelitatis reinsertus esset ordinibus et statibus privatis ac deinceps iuberetur: sessionem et locum inter alios capere, ex annexis et consecuturis igitur, more caeterorum privatorum, omnibus consiliariis Gubernii cedere, atque inferior esse quos tamen ne unus nisi cliens domus suae ac nonnulli ex gratia atque beneficentia patris sui ex parvis initiis illuc adusque devecti. Altero decreti membro, ultra diminutionem capitis et status publicabatur poena commutationis seu potius confiscationis bonorum, quod nempe arcem Fogaros, cum appertinentiis, sciret addictam fisco, ipse vero in quid pro quo recepturus esset aliquam satisfactionem ex bonis Szakmariensibus: *tametsi invito aliud pro alio non sit obtrudendum*, et tribus supra commemoratis pactis publicis stipulatum cautumque sit, multo maxime tamen Tractatus Lotharingici capite 20° articulo 12, pars 3: *Vani delatores suae celsitudinis dominorum magnatum et urbium si qui forent, non admittentur neque fides talibus adhibebitur, sed suae celsitudini et dominis consiliariis ad notitiam dabuntur. Neminem ex regnicolis persequentur, vel arrestabunt, neque uni contra alterum patrocinabuntur, nullus bona multo magis suarum celsitudinum aggredietur*. Quamobrem ut suam contegeret atque palliaret alieni inhiationem.

Sexto saepenominatus cancellarius Bethlen illo commento atque artificio usus fertur: Apafium esse personam statui publico periculosam, et suspectam, eaque propter debere, extra patriam proscribi, relegari, ac deportari Szakmariam. Cujus argumenti, ac sophismatis gratia et necessitate (propter immunitatum et pactorum communionem ac identitatem) omnis populus internationi dandus esset: *ne vanus delator* haberet, in quos criminaretur, et *transfigeret*. Tametsi quidem

septimo prorsus neque pateat neque praesumendum sit usquam Sacratissimae Caesareae Maiestatis mentem, aut iussa fuisse, juvenem agno innocentiorum patria sua in exilium exturbandi, sed haud obscuris verbis, atque indiciiis privatim suggereretur cessaturam esse suspicionem, ac noxam, ut primum lacessitus, cancellario sponte cederet ratam bonorum, quam sub legatione sua, Viennae exorasset, et impetrasset in perniciem et exitium sui principis ac pupilli. Dum igitur

octavo innocens vitae, scelerisque purus, non timet mauri jacula, nec arcus, aegerque vexam citationis tanti redimere cunctaretur, et declinatoriis responsis moram et cunctationem faceret, interea tamen morbus, ad mortalia signa deflecteret, et medici vicinitatem fati praesagerent: nisi corpus et animus respirium caperet. Inclitum Gubernium lavit manus suas, et domum anhelanti, citationem relaxavit, venia abeundi concessa. Cum

nono vix inter suos conclusisset, ac etiam nunc lecto affigeretur: ad secundam junii alium congressum Thordam edixerunt, illucque minorennem ad instar cujusvis passim privati, per solitas regales citationes ac litteras evocarunt. Quoniam tamen

decimo legalibus aegritudinum de causis, nondum comparere posset, cancellarius autem se per casum mortalem (spe atque computu longius) ab occupatione

alieni, videret dissectum et remotum, tantopere exarsisse dicitur: ut studeret satellitium expedire, decumbentem lecto extractum, ut Thordam sisteretur; ad limen scilicet cancellarii munus iudicis et actoris in fortunas et caput principis *domini* compupillique sui exercentem. Num ad haec Tullius inclamaret: O tempora, o mores! Posteaquam aliis gubernii collegis, facinus abominantibus atque execrantibus

undecimo conventus ac dies citationis, denuo infectis rebus atque desideriis prateriit: Egrotus item paulisper re convaluit circumlata est vox interminantium, ex quadam specie concussionis nisi Apaffium ultro Szakmarium concederet, fore ut corripiatur brachio violento, et illuc deducatur. Quae extremitas, quae angustia tandem

duodecimo luctam absolvit, et Apafium in cogitationes adegit: Viennam convolandam, a Sacra Caesarea Maiestate exoratum: Si nondum e rerum casu, et ordine videretur, universa capita pactorum custodiri, saltem regia protectione, *domus sua tutum sibi esse receptaculum, nec prius via facti aliquid circa personam et facultates novaretur*, quam causa cognita ipsius vel culpa, vel innocentia, vel *voluntarius*, in idem aliquod posterius commune placitum *consensus*, mundo et patriae innotuisset ne interea temporis universi Transylvaniae ordines, suspensis animis haerendi, aut, vel minimum, praeter paternam sacratissimi imperatoris intentionem, ominandi ansam habeant. Quod periculosum omen, praefatione et captatione benevolentiae sua, regium diploma anni 1691 tantopere abominatur! Quoniam igitur

tredecimo cancellarius offam, quasi ex faucibus, Viennam dimittere obnitereur, et fluctuantem adhuc juvenem, minis domi continere laborantem, necessitas et desperatio vero omnes jam concussiones, et leges superasset, saltem ab uno extremo in aliud prorupuit, et rationibus (superi norunt quibus) perucit: ut faciem ac terrorem totius regni, prope centuria equitum pro comitiva et custodia itineris adderetur, ac impubes, ad instar facinorosi, juxta ritum Nadasdy, Zriny et Frangepani incinctus, populis ostentaretur, usque ultra fines Austriae, demum autem vix, ac ne vix quidem impetrari possit: ut comite solo centurione Viennam petere et hospitium occupare liceret! In quo abhinc juvenis delitescit, et ad sibilum aurae tenuis tremit, sicut folium quod vento rapitur! Quam fortunam, et sortem fide sua pater et filius non commeruit, commiserendum igitur, quod

quattuordecimo impressum moerorem perpetui carceris e Transylvania, Viennam usque tulerit! Commiscentibus bonorum suorum inhiantibus: non aliter securitatem christianitatis publicam procurari, atque sartam tectam conservari posse, quam oppresso juvene, qui timet omnes, et a nemine timetur. Cum tamen a partibus turcicis sub periculo necis et fortunarum, circa ejusmodi tempora ad nos desciverint, ubi liberum erat arbitrium: quarum partium esset? Si in sacramento creatoris sui persistere maluisset? Hactenus forte bilancem teneret. Quale igitur proemium penes turcam fore speret? Si commissam in fidem caesaris jam provinciam ad causam dicendam, Constantinopolim se sistere meditaretur? Mehercule Iugurta nostrorum temporum Tökölius brevi definitione et filo hunc nodum quaestionis et difficultatis absolveret! Quemadmodum Sacra Caesarea Maiestas ex paterna cura, et teneritudine impuberis conservandi, penes Regium Diploma 4ta decembris 1691, dominis statibus, in hunc sensum rescripsit: *Quoad juniorem Apafium, in vestra gubernatione, declaratione nostra firmari petitum? Si priora in mentem revocaveritis, deprehendetis: nos hactenus nil negasse, sed per insufficientem subjecti*

aetatem cogitationes nostras, hac de re conceptas, propterea in animo nostro suspensas reliquisse: quod turbulento hoc statu, minus conveniret, ab aliis adhuc regendum vobis praeficere. Ne quid tamen hic temeraretur? Constituto NB. interim regni regimine a vobismet ipsis delecto, ita acquievemus ut satis intelligere potueritis, tempus et rerum momenta. Declarationi a vobis expetitae, hactenus nobis potius defuisse, quam intentari status vestri immutationem. Quem cum turca, sua Thököly in principem declaratione perfide (ut solet) violaverit, dignoscetis facile: quae esse posset Tököly de juniore Apaffy intentio, et quod vestrorum jurium privilegiorum et libertatum periculum? Cum igitur foris non habeat, ubi reclinaret caput suum, et a clementissima facie Caesaris profugeret? Ita res angusta domi! Bona enim patrimonialia, plerumque frustatim per Comitatus dispersa, Coeterum vero simul sumpta Expensis in turcam factis, adeo recisa et comminuta sunt! Ut status et ordines binis comitiis matri et filio subsidium ex publico decreverint. Nunc quintodecimo dum Viennam appulisset, et satellites nullos circa se animadverteret, praetereaque certior redderetur: illegalem et violentum processum, inclito Gubernio esse interdictum, aliquantum recreari coepit, sed brevi admodum dierum interstitio, et gaudio, cancellarius enim incumbentiarum officii sui aut oblitus, aut pertaesus: in praejudicium fori competentis, et contra receptum ordinem iudicii, ad inclitas cameras sub- et obrepsit, ubi hodie dum et quidem clam Apafio bonorum suorum quaestio et ratio instituitur: quamvis ea res ultra interam activitatis camerae excurrat, et novum in populo motum suscitare posset, qui nihil aegrius unquam tulit: quam Cameras in bona et capita civium jus dicere. Quemadmodum a Ferdinando 1mo ex serie pactorum publicorum, continuum atque tritissimum est, sic elisis evitatisque scopulis et zoelotipis, perperam praefigurati, corregiminis et status publici.

16to rerum summa illuc recidit, ac devolvitur: quis tutior modus futurus sit, turcae subinfeudationis diploma (athname nuncupatum) ad manus Sacrae Caesareae Maiestatis deponendi? In quo themate, comes Stephanus Csakius, sub divo imperatore Rudolpho 2do, parum abfuit, quin omnis vitae et familiae suae naufragium fecisset! Populo id perstringente, et ad traditionis speciem distorquente: quod in legatione sua, athname Sigismundi Bathory, tanquam *instrumentum* (ut ajebant) *principi, et statibus commune, injussu et inscitu statuum*, de manu ad manum accepisset, et germanis *extradedisset*: qui in decem virali tunc Gubernio coassidebant, et cum ducibus exercitus caesarei, operam dabant: ex comitali publica resignatione ac cessione Sigismundi provinciam Rudolpho quaerendi: vix enim trahendum est in exemplum, quod serenissimus dux Bauariae Maximilianus mox altero post pugnam Albomontanam die Pragae immiserit Carolum de Liechtenstein et comitem Boucquoyum: qui vero *disciplina militum, et jure victoris in victos*, imperata nunciarent: confestim litteras maiestatis et publica regni privilegia, esse in medium edenda atque conferenda.

Quippe Transylvania, diu multumque ad societatem belli, invitata et sollicitata, *tandem ex solemni capitulatione ac foedere*, nobis accessit et manum junxit. Teste serenissimo domino duce Lotharingiae tractatus sui capite 5.º articulo 6.º *iisdem assecuratae, sequentes conditiones et puncta NB. ab aliis proposita, quasi de verbo ad verbum, vigore praesentis tractatus, conceduntur et sancte observanda promittuntur*. Quamvis igitur, ratione et natura feudi ligii Transylvania sub exordium foederis obligationem subiierit: Portam declinare quousque superi arma prospera-

rent et confractis viribus se dedere, atque in jugum barbaricum resupinare non cogeretur: inquiete pacto viennensi de 28 junii 1686 articulo 8:° *Libera pariter sint jura foederum domino principi Transylvaniae, ejusque in principatu legitimis successoribus, ita tamen ut huic perpetuo tractatui non repugnent, sed contra communes hostes, pro utilitate christianitatis, et imprimis Sacrae Caesareae Maiestatis, ejusque domus regnorumque et provinciarum icianur.* Atamen hisce pactis feudi ligii non obstantibus, hucusque athnamata principum non sunt vindicata in fiscum, et scrinia caesaris, idque fortasse: quod neque regnum vacet, neque populus electionis, jus ac suffragium, *omnemque vim, et potestatem suam lege regia in angustum contulerit*, verum articulo 9.° Ejusdem pacti conventi, et anni 1686, talem quasi pessulum et obicem interseruerit: *maneant etiam titulus et insignia principum, more hactenus usitato, nec ea sibi Sacra Caesarea Maiestas attribuat.* Nisi igitur tantisper (quoad eventus belli certiora tulerit) *ratio publica ineatur?* Securitas ergo et quasi *obsidis et depositi loco*, athname in asservatorium et Sacrarium Caesaris extrahendi subuendum est, ne per occasionem amici, et hostes facta interpretatione exauctorationis, et sedis vacantis, totam belli faciem et aleam commutent; subinde vero ex collisionibus novissimis pejora sequantur prioribus! Si nimirum Apaffius e loco et medio pelleretur, qui adeo penitus sese humiliat, atque submittit, nec non qui bonis conjuncturis et temporibus, in aequas condiciones praesto paratusque foret! Rebus ergo sic stantibus,

17.mo tantisper *inter duo extrema*, consistere posset: ne scilicet corregerem aut comitem ageret, sed intermedio tertio modo ex gratia Caesaria Sacri Romani Imperii princeps renuntiaretur; quod a Sigismundo Bathorio, post Zapolias, hucusque ad Boscajos, Bethlemos, Rakocios, quasi per manutraditionem, fuit principum Transylvaniae, ultimum veluti peculium atque refugium ad asilum in civitatem ac gremium Sacri Caesarei Imperii. Adeo quidem ut divus Maximilianus secundus, de Transylvania, Romano Imperio readserenda, consilium agitasse scribatur. Rakoczius autem Georgius primus, tractatu Tyrnaviensi, mensis augusti 1645, locum principis et tuti receptus in Germaniam sibi firmiter adstipulatus sit. At enim

18.mo vires et facultates deficiunt, splendorem et victum comite paulo amplio-rem, domi ac foris sustinendi! Quamobrem ni aliquid cum nihilo commutasse, omnesque praeteritos atque futuros proventus regalium, pro inopia et egestate, mercatus esse videretur, penes Sacram Caesaream Majestatem collocandum esse: quo genere mediorum ordinariorum vel extraordinariorum, in tempus vel perpetuum Apaffius sublevari posset totius belli mole ac sollicitudine, in humeros imperialis Athlantis exonerata? Quam aetate majorum affinitate Austriae, atque Poloniae innexa patentissima domus Bathoria paullum quidem sustinuit, et fortissima principum Rakocziorum, usque ad tempora protulit, tandem autem linquente anima et spiritu, ad rationes Sacrae Caesareae Maiestatis refudit; sua porro Majestas Sacratissimi Regii Diplomatis articulo 12, *amori fidelium statuum, et universae plebis sublevandae ansa, ex bonis regiis et fiscalibus; necnon salis et reliquorum metallorum fodinis, tricesimis, decimis inter saxones, arendis decimarum in comitatibus aliisque proventibus* (antiquis nimirum, in principis victum et amicum destinatis) in se recepit, hisce vero nondum sufficientibus, omnium haereditariarum ditionum, et confoederatorum principum vires et nervos superintendit. Cum igitur (ut Tulliane loquamur) penes viros probos, charitas patriae, omnes omnium charitatum charitates superare debeat, Curtius in exemplum adduxit: re-

gem Philippum, ab excessu Alexandri Magni, suos macedones, taliter alloquentem: *nihil seditione opus! Simul mementote rem esse cum civibus, quod ad me attinet? Reddere hoc imperium malo quam exercere civium sanguine. Et si nulla alia, concordia spes est! Oro quaesoque eligite potiolem! Obortis deinde lachrimis, diadema detraxit capiti, dextram, qua id tenebat, protentis ut siquis, se digniorem profiteretur! Accipere in cuius optationis et electionis argumentum, idem Curtius adfert Meleagrum sic ratiocinantem: quid opus est armis civilique bello, habentibus NB. Regem quem quaeritis? Aridaeus Philippo genitus, Alexandri paulo ante regis frater, nunc haeres praeteritur a vobis! Quo merito suo quidve fecit, cur etiam gentium communi jure fraudetur, si Alexandro similem quaeritis? Nunquam reperietis! Si proximum? Hic solus! Conclamant deinde pariter Aridaeum vocandum esse! Mortem meritis qui concionem sine eo habuissent.*

Aptatis nunc aptandis, in parificationem occurrit Joannes Luxemburgius rex Bohemiae: qui Polkonem principem, et ordines ducatum Schwidnicensis ac Jario-rensens, ea lege, Regno Bohemiae associavit, ut provincia *in perpetuum* delphinatum consecrata esset. Moravos item, recordatione moris atque status pristini tumultuantes in perpetuum absternit et repressit: quod filium quod filium [sic redupl.] Carolum 4um eius principem nominasset, ex cuius assuetudine, deinceps resalverunt Bohemiae sensim, sine tamen sensu: se reuniri et reincorporari. *Nullum enim aliud* (teste Tacito) *liberis principum firmitus et magis est, vinculum et praesidium imperii continendi.* Quamobrem Alexander ad milites ingemuit: *Orbitatem scilicet meam spernitis! Tiberius Augustus vero, ut orbitatem suam contegeret: principes iuventutis, nepotes suos Germanicum, et Drusum populis obiecit.*

19mo tamen in quemvis eventum et casum, jam dignum et justum esset, quod status et ordines, ex generali congregatione, in oppido Fogaros, die prima mensis junii 1688 quondam domino comiti Caraffae, articulo secundo ad Sacram Caesaream Majestatem fiducialiter concederentur per formalia: *Princeps Apafy senior et junior, atque imposterum eligendi, ea libertate, frui et gaudere possint: ut a nemine, nisi a sola Caesarea et Regia Majestate dependeant.* Cui

20mo quasi consecrarium et coinnectendum esse videretur: quatenus etiam ab omni, in perpetuum fisci, molestia eximeretur, privataeque bonorum suorum impetrationes, impetitiones et vexae in praeteritum cassarentur, infectaeque fierent, deinceps autem sub poenis legalibus inhiherentur. Ne tamen

21° privatorum ullus causaretur: sibi forum et locum primae instantiae facultatemque et promptitudinem demi ac tolli, processus suos domi prae manibus instruendi, et compilandi, haud gravate ferret Apafius: acta in patria compleri, quae domum consignata et obsigillata, ad clementissimam decisionem Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis transmitterentur. Ejusmodi enim viis et mediis aequissimis et lenissimis

22° juxta innatam mansuetudinem et clementiam *Domus Augustae*: medium tenere beati! Citraque suam aut alterius laesionem, Apafius restituetur sibi, ac suis, nec publici interforet, ex ipso *victimam status* facere, sed potius atque magis conduceret, mitiora promeritum, contra rivalem Tökölum, quasi pro telo praesentissimo, in pharetram recondere, turcis vero et aliis competitoribus, atque candidatis provinciae potiundae, quasi scutum et clypeum praetendere. Quid enim profecit olim Sigismundum Bathorium, magno sumptu provinciarum et aerarii in Bohemiam distraxisse et allexisse? Nisi quod lupus Boscajus, in ovile subirrueret,

atque omnia caedibus immisceret. Edoctus igitur, atque memor aerumnarum, et funestarum paternarum Apafius, domi suae volvet ac revolvat animo, quod apud Istvanffium Bogathius, legatus, a caesare Praga redux, Sigismundo Bathorio in monitum dedit: *Documenti illi esse debere, quantis fraudibus, quantisque periculis involutae sint barbarorum societates, quam infida et momentanea amicitiae eorum jura, cujus in Isabella regina, ejusque filio, illustrissimum exemplum esse queat: quorum turcica tutela, amissione Budae et Hungariae constiterit: et si sinceræ sint? Minime tamen principi christiano, cum animae detrimento, expendendae quibus cognitis, Sigismundus et Bastam, brevi post Claudiopolim convenere, et in conventu publico, ille provinciam cessit, hic eam accepit, nomine caesaris gubernandam.* Sicut enim electione, et electionis acceptatione, atque confirmatione, electivum feudum ligium, vel beneficium ecclesiasticum acquiritur, ita demum, omnibus iis retroactis, per textus complures.

De Electione et Electi Potestate

ceditur et amittitur: salvis tamen semper, praedicato et titulo, maxime *in casum cessionis, et resignationis spontaneae, publicis necessitatibus utilitatibus de Ccusis.* Ab hinc set transeamus

Ad Provinciam

cum proximus jam ardeat Ucalegon. Populusque in acta et rationes Bethlenii inquirat, haut dubie omnium oculi et spes, in aequitatem Aulae Caesareae defixae sunt: ne luctuosis hisce temporibus impedimentum vel intercessio fiat: quatenus juribus et libertatibus (alium idoneum surrogandi) in medio fervore et opere abstineretur. Illud enim lacesseret etiam, aut forte convelleret, et turbaret, hodiernam *Diplomatici Regiminis Formam*: qua in imperiis electivis, nil delicatius et sensibilius esse solet.

Secundo impetratae nuper bonorum donationes et inquietudines tunc maxime regionem conternit, cum ex aula emanassent duntaxat litterae (ut ajunt) *suspensoriae processus, et executionis, in magis commoda tempora et occasiones.* Cum igitur nil perinde angere abalienareque soleat homines, quam incertitudo dominiorum et possessionum, ex quibus nimirum omnis vitae tranquillitas atque propages dependet. Eapropter iterum iterumque omnium et singulorum interesse! Generalem desuper amnestiam et legem oblivionis rogari: quatenus tantum promptius, omnis populus ferat onera extraordinarium collationum et impositionum, si perpetuum fisco silentium imponatur, et hodierni domini possessoresque in tantum securi fiant.

Tertio: circa pacta publica, legesque patriae, hactenus ab excessu senioris principis Apafy, et comitis Tököly variatum ad dubitatum esse: an satis jam convenerit, fixoque ac firmo jure publico et privato, universis ac singulis, cautum atque provisum sit cuius rei atque articuli antiquitas statu suo dubios, ac suspensos, et attonitos redderet homines, ceteroquin suspicaces, et in lubrica diffidentiarum proclives. Quantum igitur in se fuit, legatione tunc functus exorator Regii Diplomatici cancellarius Nicolaus Bethlem, totus in unum incubuit: quatenus *confirmationem* sic jam actu agnominati diplomatis primo-primi, de 28mo junii 1686 impetraret,

cujus fortasse articulus 5^{tus} arridebat, et orexim exacuebat in veterem atanquinistam [antagonistam?] et aemulum, ad exasperata formalia *neque comitem Ladislaum Chaqui (utpote domino principi suspectum) copiis sunt in confiniis Transilvaniae praeficiet, aut adjunget, nec permittet Sua Majestas, ut ab ipso statibus Transilvaniae damnum aliquod inferatur.*” Caeterum enim: cur juxta epilogum hujusmet conventionis et tractatus, *intra mensem aut citius in bona et confecta forma* (compopulari scilicet trium nationum) *Diplomata ratificationum, non potuerint expediri et commutari?* Jam quidem paucis attigimus supra, luculentius tamen explanat articulu 14^{tus} ibidem, in verbis: *tametsi pro defensione et ampliae rei christianae, statim iunctis viribus libenter, etsi palam, concurrerent dominus princeps, et status Transylvaniae, ne tamen intempestiva ostentatione armorum, turcicis et tartaricis direptionibus exponantur, consentit Sacra Caesarea Regiaque Majestas, ut non ante expugnationem Varadini et Temesvarini, palam se armis caesareis conjungant.*

Tota enim legatio, requisito Portae, sub alio penitus praetextu ac velamento mediationis, pacisque conciliendae, Viennam erat expedita, rei gestae series autem proximam demum anno 1687, ex tractatu lotharingico, in lucem emersit, quem sub acto Cibinii die 9na mensis maii 1688, illa formalia: status, comitemque Caraffam et Falkenhanium inter renovarunt: *Acceptantes e contra sincere atque bona fide, altae dictae Suae Majestatis paternam protectionem pro nobis, et omni posteritati inclyti Regni Transylvaniae. Et ut hujus nostrae submissionis, et accommodationis aliquod defacto exhibeamus documentum, recipimus ex virtute NB supra memoratarum plenipotentium et NB confirmatoriarum actorum, et NB conclusorum celsissimi principis et statuum regni.* Ita praedictus excellentissimus dominus generalis in libertatibus et privilegiis nostris, ullomodo nos turbet. NB. *Interim manet in suo vigore tractatus, cum serenissimo duce Lotharingiae, quam egregiam intrepidamque declarationem* (sub acto Vienna 17^a insecuti mensis junii eiusdem anni 1688, Sacra Caesarea Majestas, in consubscriptione comitis de Stratmann et Andreae de Verdenburg) *Sua Majestas clementissimo gratoque suscepit animo, omni denique modo curatura ut fiduciae, de sua benignitate conceptae, effectus correspondeat.* Cui basi ac fundamento hactenus *fides et tranquillitas publica* superincumbit. Superi enim vertant, populum denuo, in diverso rapi agique; posteaquam tres sibi correlativi contractus (secretior nempe *primus* anni 1686, Lotharingicus *alter* anni 1688, *tertius* Caraffianus anni 1688, caesaris adsensu et comprobato) nationis genium, atque prorsus *icones* animorum, quasi ex praecordiis medullisque ac floris commensurando, legem vitae concordiaeque civilis praescripserunt, qua primatus [!] *res parvae creverant*, quae ex magnis ob discordiam jam utcunque *dilabuntur*. Unum porro, ex quo coetera commoderanda causam et originem trahunt (*subinfeudationem, actuatiationem principis* nimirum) momentaneis modis, Regium Diploma anni 1691 castigavit illucque salutariter deflexit, *ut illa sub principibus molesta, ad dies vitae eiectio et dominatio investiti, atque perpetua suorum ministrorum et consiliariorum functio ingravescentiaque elementari comproprietati et indoli, excitatissimae impati-entissimae gentis attemperantur, ad vicissitudines inclinatae, per formalia: §^{us} 4us: quod si utilitatis publica[e], et diversarum ibidem nationum tranquillitas illud mutare suaderet? Liberrima statuum ad alium quantocuius eligendum, fieri potuerunt suffragia: pro nostra veteriori clementissima resolutione transmitten-*

da: verum hujus cardinis et structurae compages, in variationem et firmitudinem, tantisper ab progressu quidem armorum, et eventu pacis pendet: cuius leges dictabit ac feret, uter vixerit bello. Subinde tamen quid remoratur, vel obstat? Quin domi (sicut coetera pactis dudum confecta, factisque patrataque sunt) etiam iste articulus, assensu probatuque legali omnium, quos tangit, animose dispungatur, atque definiatur? Prouti audaces fortuna juvat, et conventionem Lotharingicam, Caraffianaque intrepide vulgatum est, societatem belli eo tendere et collimare: quatenus hostis victus leges capiat a victoribus, nec ad angustias anni 1686 et articuli ibidem 20^{mi} relabendum esset: tractatus hic, in secreto quidem servabitur, obligabit vero sub christiana fide, tam Sacram Caesaream Majestatem, tam Sere-nulm Principem, et status Transylvaniae, ac utrique partis haeredes ac succes-sores, NB. nec unquam turcis, etiam post factam pacem, revelabitur. Aut enim consilii penitus esse abstinendum, aut omnino fortiterque insistendum: dum remissa segnisque eorum executio, nec amicos ac socios sublevat, nec hostes rec-onciliat aut placat. Reliquum locus et modus tractandi, pertinet ad altiorem indaginem, id tamen praetereundum non esse, Caraffium principio opinatum fuisse: transylvanos perinde haberi posse, ac hungaros, circumspecto tamen omni introrsum scitu, nec non ad Poloniam vicinitate et turciam latere, tergo ad Mol-daviam, Tartariam, Walachiam, fronte et inaccessibilitate, aut difficultate flumi-num, lacuum, montium, populositate et vastitate provinciae, mox poenitudinem iniisse, multumque sollicite, 9na febr. 1688 Cibinio, litteras ad comitem Tölöquium, huius aegritudines ac sensus, Fogarassum emisisse: super omnibus autem insto, quod vestra excellentia non negligat, ad me accedere. Aliter enim infallibilissi-mae quadam orientur malae consequentiae, NB. quas deus et NB. et excellentia vestra avertere possunt! Quoniam Hungaria, commercio ac finibus, Croatiam, Austriam, Styriam, Moraviam, Silesiam confingit [!], Danubioque ac praesidiis ger-manicis laborarat, nec solum propinqua aperta, exporrectaque. Verum etiam italo-rum atque polonorum in caesarem studiis, ut plurimum exposita, hisce de causis igitur, facile in potestatem atque deditionem, ipsamque abdicationem electivi suf-fragii, et conditionem haereditariarum provinciarum 25ta januarii 1688, comitiis posoniensibus reducta est. Ex quo actu haereditationis tamen, Transylvania non alium aut plus passive sustinet, ac participat: quam quod eius supremo dominio, ac juri et potestati (principes electos rati habendi investiendique) subalternetur ac subsit: qui legitimis modis, ex successione, aut electione, rex Hungariae Partium-que ei annexarum, seu incorporatarum renuntiatus, atque coronatus fuerit. Salvis coeterum Transylvaniae legibus statutis, privilegiis, immunitatibus, pactis et foe-deribus, suis nationibus particularibus, sicuti Moravia et Silesia respective ad Bohemiam. Qualiter etenim (a quo Bohemia in patrimonium seu hoereditatem domus augustae concessit, omnemque suprematam et curam universi juris, ordi-nis, bonique publici, ac potestatem foederum, belli et pacis, universi regni auctori-tate ac nomine rex, Vienna aut alio residentiae suae loco administrat, geritque, earum rerum gratia vero, provinciae non amplius Pragae, ad comitia generalia convocantur, et coeunt, sed in particularibus dioetis, ac provincialibus congressi-bus suis, legatos, seu commissarios) et postulata regis suscipiunt, audiunt, interque se deliberant, concludunt, conclusaque immediate ad solum regem, pro eius clementissima ratificatione expediunt, rex vero, dum singulis sua placita impertitur ac subdividit, omnibus seorsum et disjunctive imperat: quod alias col-

lective in forma universitatis, magis fuerat aristocraticum quam regium. Ita nunc in Examen argumentumque et consequentiam trahendum est: quid subinvolvat ille (procul prospiciens) articulus circum ascripturus ac territorialis Tractatum Lotharingicorum cap. 1. articulo 5to: *e contra exprimitur hisce claris terminis: quaecunque tam in pecunia, quam in victualium naturali administrationis summa, pro hoc hybernio praesenti tractatu conventa sunt: ad solam Transylvaniam, non vero Partes Hungariae eidem annexas extendantur: utpote quae pro hoc hybernio, Transylvaniae nihil contribuent in summa, nec vicissim Transylvaniae illis partibus, sed separatam hibernii habeant dispositionem, hac tamen expressa conditione reservata: ne haec quarteriorum separatio, ullam ditionis, aut jurisdictionis cuiuscunque separationem inducere, aut juribus Transylvaniae praejudicare possit,* quasi non alio, quam separationis ab Hungaria pacto (ex cuius anteriore communione omnia retro disturbia meminisset propululasse) Transylvania a turcis ad caesarem reverti posset ac vellet! Quantum igitur nunc debitura esset respublica christiana Apafio, et porro ipsa patria, si primus initium stabile faceret, principatus abrogandi: vix est, ut aliquo genere aestimationis, ac pretio definiamus. quandoquidem comitatus et aula principis, coeteraque huic affinia, quot annis forte non procul ab medio milione florennorum rhenensium constiterunt, et qualitercunque leges, aut popularis electionis atque capitulationis, aut creationis imperatoriae, ac investiturae se habuissent? Attamen principem plerumque unus vel alter ministrorum suorum perpetuorum, in diversa studia traxit, princeps porro ex paucorum ingenio studiisque, universam gentem raptavit in bella, aut foedera, populus vero (cum principem annuatim variare non posset) pars caesarem pars turcam sectarentur, pars seditionem moveret, aliumque eligerent: unde mala, quorum vel occasio rara, vel nulla unquam, ex amico magistratu Gubernii, metuenda esse videtur. idque propter tot sensus quot capita, aemulantiumque discretas, in ipso gremio functionem, et popularium libera suffragia. Reliquum quidquid ante institutionem nationalis duodecimviratus et Gubernii, cum suis arcanis consiliariis, in forma regiminis submonarchica, pepegit atque percepit princeps, cum vel sine ordinibus et statibus provinciae, hoc idem oppido poterit, more et magistratu majorum facere, praestare, impetere, perficere et consummare wajwoda, seu gubernator, collegialiter cum tot consiliariis in forma subregiminis aristocratici: prisca fide ac libertate, exemploque (ad hominem) privilegiatissime Styriae, Carynthiae, Carnioliae, inter provincias haereditarias caesaris, inter turcas vero Albaniae, et Ragusae in Europa, Tripolis et Tuneti in Africa. Quae paritas et cognitio ab eventu belli, aliquid momenti, ad facilitatem futurae pacis, desuper joiendae, vix non est, quin possit conferre. Hisce jam conciliationum mediis atque modis in publicum praemissis transeundum est.

4to ad solatia virorum, publica officia regia gerentium, quos inter dominus gubernator comes Banffy, emeritissimum primum gradum ac locum tenens, qui ecquidem juxta libera in eligendum quotannis magistratum suffragia populi, inscriptionem et reversalem dedisse fertur, se nunquam perpetuationem officii esse affecturum, et ambiturum, hactenus tamen ea integritate ac fide provinciam administravit: ut haut alium, quam cancellarium Bethlenum, vulgus noverit competitorem, et populus, tanto minus ansam sumpturus esse videatur, alium gubernatorem sublegendi: si Sacra Caesarea Regiaque Majestas, clementissime dignaretur auctoritatem viri (quem nonnulli fastuosi elatione ac praedominatione sua audactica, in

faciem trium nationum, exiguo in publicum fructu ac bono collabefactarunt) secretis iuxta publicisque commissionibus erigere et spectatam reddere, quemadmodum erga praesidis provinciarum et praefectos praetorio fert usus gentium, stylusque ac ordo omnium coeterarum ditionum domus augustae quod vero in perpetuationem, magis optandum, quam praestandum est! Invidiam et molestiam quidem certissimam crearet, aegre tamen ulterius proficerent, ac merita viri, statusque et salus patriae, ex ore vulgi, et voce populi, certo certius portendunt toties enim praesides mutare, et arcana belli pacisque pluribus communia facere, ignaris nempe priorum, et per multos errores discituris, in rempublicam adinstar cladis esse videatur. Aliorum ergo meritis nil derogatum.

5to ad coercionem et disciplinam illorum, qui officiorum suorum publicorum abutuntur, nunc paucis inspiciamus. Hic enim *latet Anguis in Herba!* Sed reipublicae, in totum curandae, amplior est materia, quam, ut sine *universali ratione villicationis, et inquisitione remedium adhiberi possit!* Quare ab innumeris statuum calamitatibus praescindendo, id unum, pro coronide reassumemus, quod eosdem nec puduerit! Semet coelectum, e lumbis patriae genitum, atque ab utroque imperatore romanorum et turcarum, ritis temporibus belli ac pacis, canonice et legitime confirmatum, insuper compupillum suum, principem ac dominum, nulla habitatio aetatis, contra Sacratissimam Caesaris intentionem, et litteram Regii Diplomatici, quod hunc inquam, ausi fuerint, domo atque patria usque ad pedes caesaris Viennam, exterriculare, ac propellere, acsi rem habuerent cum fera? Quae cederet primo occupanti, aut hoste status, quem suorum tradidisset Bessus, in necem ac triumphum, ut suos apud Curtium alloquitur Alexander: *Maximum opus sed labor brevissimus superest. Darius haut procul destitutus a suis, aut oppressus est. In illo corpore posita est victoria nostra! Et tanta res celeritatis est premium!* Quam vero ab oppressionem penitusque interitu Apafy sperasset quidem in aevum victoriam atque e regalibus principum partem, cancellarius Bethlenus? Jam ejus *rationes officii, legationis et villicationis* commonstrant! Quid autem caesarem et patriam maneat? Nisi praeter hoc damnum privatum, publicata *vacantia sedis* et occasio rerum novarum! Id (Hercule!) *demum inquiri oporteret!* Quamobrem ne

6to per longiorem Apafy afflictionem aut absentiam, aut iteratam speciem deductionis ad carceres et supplicium, amici ac hostes, pejora praeteritis ac praesentibus in futurum praesumant, multum ad mitigationem cursus et famae conduxerit: si uia Sacra Caesarea Majestas juvenem, totius mundi iudicio, innocentem atque probum, cum gratiis et solatiis, ad suos domum dimitteret, nec non pro securitate ac fide itineris, trium nationum legatum dominum comitem Ladislaum Csakium, et opportune in procinctu constitutum dominum comitem Ladislaum Telekium, ex solemnibus decreto, salvoque conductu et reductu, itineris comites decerneret, ac nominaret. Domi enim in Fogaros arce sua, quatuor bastionibus angustiata, privatae vitae studia curat: portas et praesidium tenente peditatu caesaris, rebus ne in assaultum quidem, ullatenus provisus: si tartari incursionem facerent? Quin ex quocunque imaginabili eventu praetorius miles vim faceret! Quod igitur bonum, felix, faustum, fortunatumque sit. Periculum status, omnino subest nullum, Sacra Caesarea Regiaque Majestas tamen, sub inquietem hyemalem, et ingressum legionum ad hybernia, magnum patriae factura esset beneficium! Si viris neutroque interessatis deferret: ad Cusas harum scaturiginum, funditus inquirendi, superque medelis congruis, celeriter in effectum publicae quietis

deducendis, sufficientem relationem ac opinionem suam admaturandi, salvo melius sentientium iudicio.

Suboritur nunc altera cura et quaestio: quibus consiliis et mediis, nunc Apafius posset acquietari, imposterum vero ipsum Gubernium provinciae et tota gens implicari: nunquam ex lumbis suis principem, seu piastam affectandi? Vel etiam porro extraneum adsciscendi? Quo in genere, iterum Carolus 4^{tus} imperator magistrum praebuit: qui bona et emolumenta domania Romani Imperii, tam Germaniae quam Galliae et Italiae, in potentiores procerum, perpetuo feudo contulit: ut hactenus imperator, suis impensis vivere cogeretur. Quod regibus Bohemiae, Germanorum potentissimis, quasi haereditarium imperium fecit, sola quasi electionis figura permanente. Quoniam igitur ipse Apafius bonorum dominialium partem tenet, Bethlenus vero atque alii procerum et statuum, libenter se in idem lucrum et suave jugum submitterent, postmodum igitur Transylvania nunquam in statu esse: alium, quam regem Hungariae, principem optandi: nisi mallet domania retrotradere, aut principem ex marsupiis privatorum alimentare. Eapropter sine consecrabili aggravatione aeriarii etiam huic quaestioni remedia statui posset.

Si nimirum hodierni electus, eligentes et eligendi principalium familiarum Transylvanae ipsum patrimonium principis futurum, inter se divisissent, ac possiderent, nec aliter, nisi abscissis bonis suis, principem eligere possent. Ne vero sua electionum suffragia, in Polonum conferre possent, qui suis mediis principem ageret (ad instar Sua Caesarea Majestas potest, et sub Bathorys Poloniae factitatum) curandum atque providendum esset, quatenus status et ordines Transylvanae non solum confirmationem de non eligendo vel subintrudendo ullo magistratu extraneo, assequerentur hac occasione, ubi extraneorum metu tenentur, verum etiam Suae Sacrae Caesareae Majestati sponderent et repromitterent semetipsos hoc privilegium nationis suae nunquam esse violaturos. Quid enim inter est magistratibus ipsorum civilibus vel cameralibus, germanos vel alios subimplantare? Sicut malo successu pepegerat, et practicaverat divus Rudolphus 2^{dus} dum legiones caesareae visceribus inhaerent, Gubernium nihil majestaticum belli aut pacis, in sui[a] potestate haberet, populusque paulatim armis desuesceret, et emortuis magistratibus suis bellicis paulatim quietem assuescerent, nec solitis antehac insurrectionibus se potius viritim, in hostes exponere, quam lectitium militem in haecce pericula substitutum, atque alimentatum mallent. Quemadmodum senum adhuc memoria, ex tempore proelii Albomontani, bohemi, moravi, silesii, in hodiernum statum vitae quietae redacti sunt. Porro tamen, cum magis de fama, quam re, hodierna disciplina bohémica sit exteris nationibus reddita formidabilis, et horribilis, exempla vero et imagines provinciarum austriacarum, praesertim Styriae, Carynthiae, Carnioliae, Transylvanis assuetiora essent, qui a turcis ad partes caesareas transeundo plus praestiterunt officii, quam alii quondam, penes imperatorum [!], in fidelitate manendo, praeterea Transylvanicarum capitulationum ab intima styriaca expeditione, inclytae Cancellariae Austriacae Aulicae emanarunt, gentemque fide christiana invitarunt, atque assecurarunt, nec non ibidem adhuc asservantur, et imposterum tractabuntur. Eapropter quisquis coetorum, sive tunc sive nunc, supremis rem digitis tractavit: attamen eo solo, quo plurimum quieti publicae profecerit: si gentem liberam libertina conditione vicinioris Styriae habuerit, et legem legi conformaverit, quam deinceps walachi exoptarent, ut Transylvani, nec nomine fastidirent. Quoniam publice mos est hominum

impressionibus ac ideis nonnihil concedere, sicut adeo austriaci ac styrii eosdem se se putant, quod etiam in militaribus, eadem nomina retineant, munus General-Land, Obersten, Landoberstenhautmann, Landschutz, genius enim genti conformatur ex longa convictatione et assuetudine, amatque imposterum, quae oderit, atque perhorruerit, hodie salvis praesertim juribus suis. Privatis quae etiam Bohaemis relicta sunt, paucis pro statu rerum novarum interpolatis. Verum tamen cum populus ex aliquot jam actibus utcunque publicis proculdubio ad suspiciones inciderit: de salute Apafy, et forma regiminis sui nunc rem esse, videretur curandum omnino, quatenus utraque apprehenso tantisper abstergeretur, quorum primum quidem minimum difficultatis et laboris habet. Posset enim in comitiva domini legatione omittis Csaky Apaffius ad sua dimitti, et ab uno vel altero ministro paterne persuaderi, ne frequentaret comitia, aut conventus, aut locum Gubernii, aut urbes regias, neque ipse invitaret aut reciperet passim quemvis. Sed ageret vitam abstractam ne populus ullam occasionem haberet ipsius persona in novitates abutendi, quod se facturum ipse offert et spondet. Alterum porro plus artis requirit. Dum scilicet per vim provinciam occupandi fortassis causae criminum desunt, ac porro metuendum foret, nec sub occasionem electionis Poloniae, Galli et Sveci conarentur ultro moliri, quae turcis aliisque barbaris circum vicinis viam sterneret. Tökölum aut alium Boscajum subintrutendi prouti factitatum sub tempore divi Rudolphi 2,^{di} posteaquam Sigismundus Bathorius, principatum publice resignasset, et per occasionem sedis vacantis, studia aemulorum incenderentur, quapropter dum ipso Apafius pro serenissimo domino domino rege inclinaret, cuius surrogatio in principatum publicum quasi delphinalem applausum habitura esset, Sua Majestas Caesarea autem finita jam tutela Apafy aegrius provinciam capessere posset, comes Csakius et Telekius nec non praemissus Komornik, seminare possent consilia serenissimum dominum dominum regem a Sua Majestate, in delphinum postulandi, qui deinceps sensim domania inadvertente populo, quorum res tendat? Bene meritis conferre posset, ut tandem in casum reconsolidationis et reunionis nemo statuum, de alterius electione aut postulatione, cogitaret. Interim usque tempus expeditionis bellicae recurrat, existimarem consilia regis postulandi et surrogandi perfici posse: ne conclusa pace gallicana novi Bohemii aliique emissarii supervenirent, et caesari a tergo negotia facessero, dum Curis Hispaniarum impenderetur, quod hactenus contra Tökölum, nos in praesens grave bellum implicuit, et ex contiguitate, Hungariam secum trahere posset, nisi talibus conditionibus transigeretur cum Transylvania, ut esset universus populus sorte sua contentus, et fideliter vro antemurale subserviret. Si porro futuris temporibus status nollent reunitim sub serenissimo rege stare, quid facilius unquam foret? Quam post Germanicum illis Drusum ostentare? Serenissimum D. dominum Archiducem inquam, deinceps vero homines adeo domesticos efficere, ut alterius gentis imperium neque postulare neque tolerare possent.

Helyes és erkölcsös harmadik út, avagy udvari mértékadás az Apafiak és Erdély helyzetéről

Előszőr:

a historikusok munkáiból, valamint egyéb iratokból nyilvánvaló, hogy a török Porta, azért, hogy a számára gyűlöletes Rákóczi-házat elűzze, Barcsay karánsebesi bánt,¹⁵ aki követként épp Konstantinápolyban tartózkodott, arra kényszerítette, hogy átvegye a fejedelemséget, jóllehet ura¹⁶ még élt. A törökök ugyanis azzal fenyegették meg, hogy ha ellenszegül, a tengerbe vetik, erre ő, örök emlékezetű gyálazatként (mivel családja magyarországi pórnéptől származott) elvállalta a fejedelemséget. Emiatt aztán a császári felség és a nemzet részéről felkelt ellene Kemény,¹⁷ aki Barcsayt mint a Porta kiszolgálóját és vazallusát félreállította. Ekkor azonban a Porta megbízást adott saját hadvezéreinek, hogy Keményt tegyék el az útból, és ha találnak más alkalmasnak látszó személyt, Barcsay helyét vele töltsék be. A török előkelők megvizsgálták hát, hogy a nemesek közül ki lenne jó és alkalmas erre a feladatra. Végül a kegyesen megszolgált Apafira¹⁸ esett a választás, aki épp a tatár fogságból tért vissza, és a fejedelemségről nem is álmodott. Mindazonáltal el kellett fogadnia azt a Porta szavára, ha nem akarta magát életveszélybe, valamint hazáját végzetes dologba sodorni. Különböző titkos tanácskozásokon azt suttogták ugyanis, hogy a keresztény Erdélyt egy basa uralma és igája alatt török tartománnyá akarja alakítani a Porta. Így aztán Apafi, megválasztásának és beiktatásának módja miatt, uralkodásának kezdetén nem utasíthatta vissza a törökök méltatlan támogatását, és azt sem engedhette meg magának, hogy tartománya lázadóit ne fékezze meg. De mindezen kényszerűségek ellenére követek és barátok révén beiktatása után nyomban tudomására hozta a szent császári felségnek lelke titkos szándékait és félelmeit, melyeket nem csak szóban és levélben hangoztatott, hanem később tetteivel is igazolt. Ezután a szentséges császári felség 1664. március 22-én Regensburgból¹⁹ írott titkos levelében szövetségének fogadta ezt az igen tiszta hajlamú férfiút,²⁰ mindennemű háborúskodás és bármilyen veszély esetén, így aztán öfelsége megszabadult attól a tehertől és gondtól, amit Apafi okozhatott volna azzal, hogy a szerencse változása miatt netán a törökök oldalára áll országhatárai kiterjesztése végett. Úgy, ahogy azt annak idején Bocskai,²¹ és még sokan mások is tették, akiknek példája, valamint az irántuk érzett gyűlölet most igaztalanul az ifjabb Apafi (jóllehet ő még atyjánál is kegyesebb) ellen fordul – ahogy azt Vergilius²² is megénekelte: „Amit csak a görögök őrzöngenek, az akhájok szenvedik meg.”²³ Pe-

¹⁵ Barcsay Ákos (1619–1661), karánsebesi és lugosi bán (1644–1658), majd erdélyi fejedelem (1658–1661)

¹⁶ Azaz II. Rákóczi György (1621–1662), 1642-től Erdély választott, majd 1648-tól tényleges fejedelme

¹⁷ Kemény János (1607–1662) hadvezér és önéletrő, 1660–1662 között erdélyi fejedelem

¹⁸ I. Apafi Mihály (1661–1690) erdélyi fejedelem

¹⁹ Regensburg (D)

²⁰ A levelet közli BETHLEN, 1993. 208–209.

²¹ Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem 1605–1606 között

²² Vergilius, Publius Maro (Kr. e. 70–19) római költő

²³ *Quidquid delirant graii, plectuntur acchivi*. A szerző téved, mert az idézet nem Vergiliustól, hanem Horatiustól származik: *Epistulae*, I, 2, 14: *Quidquid delirant reges plectuntur achivi* = bármely örültséget kövessenek is el a királyok, a nép fizet meg érte.

dig már az idősb Apafi is sokszor váltotta ki Konstantinápoly gyanúját a császár iránt tanúsított hűsége miatt, mivel sok alkalmat és igyekezetet elmulasztott uralma kiterjesztésére: sőt még azt is meg merete tenni, hogy az égiek segítségével lerázza az igát, és a fenséges lotharingiai herceget, valamint annak seregét vendégszeretõn kebelére ölelje. Mindez azután történt persze, hogy titkos tanácskozásokon megállapodtak, és Dunod atya Bécs városában, 1685. június 24-én pecséttel és a szentséges császári felség kézjeggyével, valamint Strattmann gróf és Johann Georg Koch aláírásával ellátott igen tekintélyes hitlevelet vitt jó emlékezetű Apafihoz.²⁴ E levélben foglaltaknak megfelelően a néhai Teleki grófra²⁵ hárult a levelezés és a szerződés titkos feladata: mígnem az erdélyiek nyilvános követséget küldtek Bécsbe, ahol 1686. június 28-án a császár, valamint a fejedelem nevében megfogalmazták a szerződés és társulás cikkelyeit az alábbi urak: Dietrichstein Ferdinand herceg, Hermann badeni örgróf, gróf Strattmann Henrik, Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Miles Mátyás és Inczedy Mihály.²⁶ Továbbá a rendek (minthogy csak az országgyűlésen teheték meg) a Bécsben megállapodott és haza juttatott egyezménynek egyáltalán nem szegültek ellen, sőt az első adandó alkalommal nyilvánosan alá is írták, vállalva azt is, hogy ezzel a Porta gyűlöletét vonják magukra. A fejedelem szintén, mint valami szent horgony után, úgy kapott rögtön két kézzel e lehetőség után, és attól a pillanattól kezdve bizalommal volt a császári udvar iránt, semmilyen fáradtságot és munkát nem kímélve, hogy a szent pecsét alatt kötött megállapodást megvalósítsák és betartsák. Mikor aztán a császári erők felülkerekedtek, az egész nemzet elismerte ezt a szerződést és a Balázsfalva melletti táborban 1687. október 27-én az erdélyiek örök megállapodást mertek kötni, immár nyilvánosan is, a számtalan császári meghatalmazással és nyilatkozattal feljogosított és felszerelt, nagyságos lotharingiai herceggel. A megállapodás végrehajtására Scherffenberg gróft jelölték, akit Caraffa rögtön fogadott is (Scherffenberg hitlevele, valamint a Caraffával folytatott vegyes tartalmú levelezése most is a rendelkezésünkre áll.)²⁷

A bizalom tehát megvolt, míg az idősebb Apafi fejedelem és Teleki Mihály gróf életben voltak, viszont amint mindkettőt elragadta a végzet, a helyzet gyorsan elkezdett változni. A nép a kiskorúság és az interregnum idejére tizenkét tagú testületet választott, melyet ideiglenesen (míg az ifjú Apafi felnõ, és a nagykorúság huszadik évét be nem tölti) a szentséges császári felség királyi oklevelében 1691. december 4-én kegyesen meg is erősített, és az ifjú gyámjául állított: *abban a reményben,*

²⁴ Antidius Dunod (1640–1696) francia jezsuita. Erdélyi tárgyalásairól ld. Szász, 1833. 3–9. (A hitlevél kiadva uo.) Vö. még: APO, I. 34–37.; BETHLEN, 1955. I. 330–331. Heinrich Johann Strattmann (1662–1707) I. Lipót (1651–1705) tanácsosa, kancellár. Johann Georg Kochról egyéb adatot nem sikerült találni.

²⁵ Teleki Mihály (1634–1690) I. Apafi Mihály alatt tanácsúr, nagy befolyással volt a fejedelmi politikára

²⁶ A szóban forgó követségrõl, valamint az 1686. június 28. szerződés szövegét ld. Szász, 1833. 10–19. Ferdinand Joseph Dietrichstein, (1636–1698); Hermann von Baden (1628–1691) bádeni örgróf, Bádeni Lajos unokaöccse, az udvari tanács elnöke, gyõri kormányzó; Haller János (1626–1697) tanácsúr, Torda főispánja, kincstárnok, legfontosab irodalmi alkotása: *Hármas história*, 1695; Pernyeszi Zsigmond (megh. 1720 után) Apafi udvarmestere; Miles Mátyás (1639–1686) nagyszabeni tanácsos, történetíró; Inczedy Mihály a fejedelmi pecsét és a titkos levéltár õre, kincstárnok, fõpostamester.

²⁷ Az ún. balázsfalvi szerződés, amelyet az irat lotharingiai egyezménynek nevez, szövegét ld. Szász, 1833. 24–36. Friedrich Sigmund Scherffenberg (megh. 1688) császári tábornok; Antonio Caraffa (1646–1693) császári tábornok, 1688-ban az erdélyi hadak fõparancsnoka, 1690-ben végleg távozik a fejedelemség területérõl, miután Erdély meghódításáról emlékiratot nyújtott át a császárnak.

hogyan betölti rá váró tisztét.²⁸ Ugyanis a lotharingiai egyezmény 2. fejezet 4. rész. IV. és II. cikkelye alapján a kiskorút még apja életében fenséges fejedelemnek szólították (mintha már korábban megválasztották és megerősítették volna), ezenfelül a 4. rész szerint a köz gyámsága alá helyezték, ezzel a megfogalmazással: *Idősb Apafinak, Erdély mostani fejedelemének, és hasonlóképp ifjabb Apafi Mihálynak a fejedelmi tekintélye Erdély honi törvénye szerint megőriztetik, uralkodókként az őket megillető jövedelmeket, valamint fejedelmi jogaikat és tekintélyüket senki nem kérdőjelezheti meg. Így a mindenkori fejedelmet illetve továbbra is a különböző vármoltatásokból befolyó pénz, várainak, városainak, harmincadjainak, kikötőknek, valamint só-, arany-, és ezüstbányáinak a jövedelme.*²⁹ Habár a kiskorút, mikor még atyai otthonában volt, szinte az egész világ, még őnagysága Bádeni Lajos őrgróf³⁰ is, a fenséges fejedelem címmel illette, atyja halála után – jóllehet ez a jelző és a fejedelmi jog még jobban megillette volna a megerősítés és az utódlás miatt – mégis talán az igazságtalanságnak, vagy az idők viszontagságainak köszönhetően lassacskán átlagos emberként kezdték el kezelni az ifjút. Sőt a pogányok elleni háborús költségek miatt (jóllehet a karok és rendek kérték) a fejedelem királyi jövedelmeiből, a tizenkét tagú tanács nem ítélte meg a tanulmányi segílyt az ifjú Apafi számára, és a fenséges fejedelmi címet is elvették tőle. Fogadjuk el, hogy talán a fegyelmelés miatt bántak takarékosabban a kiskorú költségeivel és címeivel. Mikor viszont Bethlen Miklós³¹ gróf, a tizenkét tagú testület kancellárja, gyámi tisztsége és követi feladata mellett a császári udvarnál minden követ megmozgatott, hogy az ifjú hiteles személyét és szerencsését tönkretégye mielőtt még betöltené nagykorú éveit, az ifjú fejedelem uralkodójához menekült Bécsbe, ahol mint Jóbot kérdezték ki és hallgatták meg: mily nagy igazságtalanságok érték? Hogy jutott idáig ügye? Most viszont, mikor Bécsben a kegyes választ várja, és néhány nappal azelőtt, hogy betöltötte volna jelen 1696. év október hónap 13-án huszadik életévét, első vigasza gyanánt a legfelsőbb köz- és politikai szereplőktől úgy értesült, hogy helyzetében semmi sem fog változni. Ó jaj! Újra és újra átjárja a gyötrelém újabb és újabb tőre a szívét. És mindennek az okozója a már említett Bethlen kancellár, aki a szentséges királyi felség kamarájához titokban be- és odalopakodva, ravasz beadványaival elérte, hogy az ifjú Apafit nemhogy sehol sem hallgatják meg, hanem még arra is kérszek, hogy eljárást indítsanak ellene. Itt az ideje hát, hogy szembe szegüljünk ezekkel a veszélyes gondolatokkal és tervekkel. Ha ugyanis

másodszor: az ifjú fejedelem üldözője, Bethlen, az *Educationis speciminát* szidja,³² erről a szent diploma úgy határozott, hogy Apafinak meg kell várnia a nagyko-

²⁸ 1691. december 4-i dátummal a *Diploma Leopoldinum* második változatát adta ki az udvar, amely némely helyen eltér a Bethlen Miklós által egy évvel korábban kieszközölt szövegtől: pl. a harmadik pontban a régi törvények megerősítésénél az új változatban az van, hogy a döntés előtt a rendek a katolikusokkal és a szászokkal egyezkedjenek, és ha nem tudnak dűlőre jutni, akkor a császár fenntartja magának a döntés jogát. (Minderről ld. EOE, XX, 3–4, 68–71.) Egyébként az irat itt ismét csúsztat, mert nem egyedül Bethlen Miklós volt az ifjú fejedelem gyámja, hanem az egész Gubernium. (Ld. LUKINICH, 1927. 398.; VASS, 1896. 201–204.)

²⁹ Vö. SZÁSZ, 1833. 30–31.

³⁰ Lajos Vilmos (1655–1707) badeni őrgróf, 1690-ben Erdélyben is harcolt

³¹ Bethlen Miklós (1642–1716) önéletíró, kancellár, a XVII. századi erdélyi politikai élet meghatározó alakja

³² Nevelés specimináját – homályos utalás. A *Diploma Leopoldinum*ban *specimina exspectanda* van, ld. SZÁSZ, 1833. 70.

rúságot. De akkor Bethlen miért nem mozdította meg gyámi kezét, és indította ezt az igen alkalmas tehetségű ifjút ezekre a tanulmányokra? Ezeket ugyan most késve saját akaratából megkezdi és fáradhatatlan munkával próbálja is befejezni, míg-nem a szentséges császári felség (akinek mindig alá fogja vetni saját tehetségét) nem talál eddigi munkájának és igyekezetének megfelelő elégtételt. Viszont mint-hogy

harmadszor: személyének beteljesedése előtt, ifjan semmilyen pozícióra nem pályázott volna, csak a szentséges császári felség kegyes ítélete nyomán, úgy lát-szik, hogy a legnehezebben megérthető cikkely alapján szükséges a leghelyesebb bánásmódot pontosan meghatározni a félreértések elkerülése végett. A fiatal-korú fejedelmet ugyanis nemrégiben a tizenkét tagú testület, avagy Gubernium elé hívták (megállapodás szerinti felsősége és mentessége ellenére) úgy mint egy magánszemélyt, és megjelenésének első napján a gubernátor úr jobbára ültették. Pedig azelőtt csak az apja foglalta el egyedül az asztal első helyét, és nem hívásra járult oda, hanem maga hívott oda másokat. Ezenkívül

negyedszer: ugyanazon az ülésen elmondatták vele azt a hűségesküt, de köz-vetett módon, azon formula alapján, melyet a rendek szoktak elmondani. Márpe-dig Erdély fejedelme teljesen más tartalommal és közvetlen módon szokta kiadni saját hűség- és hűbéri esküjét. Minthogy tehát

ötödször: az új helyzet megértése után a kiskorú saját szállására visszatérve halá-losan megbetegedett; a rákövetkező nap a szentséges császári felség nevében a ta-nács vagy Gubernium két tagja dekrétum formájában egy két pontból álló tudósítást hozott és olvasott fel az ágya mellett, ennek a testben és lélekben legyengült beteg-nek. Ezek közül az első azt tartalmazta, hogy a tegnapi hűségeskü letétele által őt visszahelyezték a rendek közé, és utasították, hogy foglaljon helyet a többiek kö-zött, és hogy a többi magánszemély módjára, a Gubernium összes tanácsosát en-gedje előre. Így lett a fejedelem alsóbb rendű azoknál, akik saját házának kliensei voltak, és akik közül néhányan csak apja kegyéből és jótéteményei révén jutottak odáig az alacsony sorból. A dekrétum másik pontjában, túl a rendvesztésen, elren-delték javainak elcserélését, vagy inkább elkobzását, azt kérve tőle, hogy ismerje el Fogaras³³ várának, tartozékaival együtt a kincstárhoz való csatolását, és ezért ő cse-rébe némi elégtételt kap majd a szatmári javakból. Mindezen döntéseket úgy hozta meg a Gubernium, hogy tudva tudták: senkire sem lehet cserét kényszeríteni akara-ta ellenére, sőt emellett a három fent említett szerződésben is – leginkább pedig a lotharingiai szerződés 2. fejezet, 12. rész 3. cikkelyben – kötelezettséget vállaltak ar-ra, hogy „ha lennének hiú gyalázói őfelségének a nagyurak vagy a városi urak kö-zül, nem adnak hitelt az efféle szavaknak, hanem őfelsége és tanácsosainak tудо-mására hozzák azokat.”³⁴ Emellett [a fejedelem ügyében] az ország lakói közül senkit sem üldöznek és tartóztatnak le, és nem is védenek meg senkit más ellenében, és leginkább, pedig arra szerződtek, hogy őfelsége vagyona senki sem fogja megtá-madni. Ezért hát, hogy elleplezze és eltitkolja más vagyona iránti vágyát

hatodszor: az emlegetett Bethlen kancellár, azt mondják, hazug és csalárd mó-don azt állította, hogy Apafi személye a köz helyzetére veszélyes és gyanús, és emi-att ki kell közösineni hazájából, Szatmárba száműzni. E fondorlatos érv és okosko-

³³ Fogaras (ma: Făgăraș, RO)

³⁴ Vö. Szász, 1833. 33.

dás szerint akár az egész népet gyilokra lehetne vetni: hogy egyáltalán ne maradjon olyan, aki ellen ez a hiú gyalázkodó vádaskodhasson.

hetedszer: továbbá senki sem tud arról, és egyáltalán nem is feltételezhető, hogy a szentséges császári felségnek bármikor szándékában állt volna az, hogy ezt az ifjút, aki a báránynál is ártatlanabb, száműzzék hazájából. De ennek ellenére egyesek homályos szavakkal azt sugallták őfelségének, hogy abbahagyják az ifjú fejedelem gyanúsítgatását és további marcangolását, ha ő önként átadja a kancellárnak javainak azt a részét, melyért követsége során Bethlen Bécsben könyörgött. Ezt a kancellár végül meg is szerezte az ifjú fejedelem vesztére. Míg tehát

nyolcadszor: Apafi ártatlan életűként és büntől mentesen nem fél a mór dárdáitól és nyilaitól, és késlekedik megváltani ekkora áron az idézés zaklatását, és elutasító válaszokkal haladékot és időt nyer, eközben a betegség halálos jelei mutatkoznak már rajta. Ha teste és lelke nem nyer felüdülést, az orvosok előrejelzése alapján akár a szomorú végzet is bekövetkezhet. A jeles Gubernium természetesen mossa kezeit, és a haza vágyódónak az idézést feloldva, engedélyezte számára a hazamenetelt.

kilencedszer: alig hogy a fent tárgyalt gyűlésből megtért övéihez, ágyhoz szegezte őt a betegsége, de ezzel mit sem törődve június másodikára másik gyűlést hirdettek meg Tordára,³⁵ és arra a kiskorút, mint akármilyen magánembert, a szokott királyi idézéssel és levéllel meghívták.

tizedszer: minthogy betegsége miatt, és ezáltal jogszerűen, a gyűlésen nem tudott megjelenni, a kancellár attól kezdett tartani, hogy az ifjúnak az esetlegesen bekövetkező halála (mely reményétől és számításától messze esett) miatt elszalasztja azt a lehetőséget, hogy idegen tulajdont kaparintson meg. Azt mondják, Bethlen ekkor annyira feldühödött, hogy testőrséget akart küldeni, hogy az ágyban fekvőt onnan kiragadják, és Tordára vigyék! Hát ilyen eset hallatán, vajon nem kiáltana fel Cicero!³⁶ Ó idők, ó erkölcsök! Miután azonban a Gubernium többi tagja ezt a büntényt megvetette és elutasította,³⁷

³⁵ Torda (ma: Turda, RO)

³⁶ Cicero, Marcus Tullius (Kr. e. 106–43) római szónok, író és politikus.

³⁷ Az irat szerzője úgy mutatja be a történetet, mintha a Gubernium kényszerítette volna rá Apafira a hűségsküt, elhallgatván azt, hogy minden az 1696. február 24-i császári rendelet alapján történt. Arról is megfeledkezett, hogy az időközben súlyosan megbetegedő Apafit nem Bethlen akarta erőszakkal fegyveres kíséret mellett a tordai országgyűlésbe elvitetni, hanem Bánffy György írt 1696. június 8-án Apafinak, hogy jelenjen meg a gyűlésen. Egy másik szörnyűség, amit az irat szerzője szerint az erdélyi rendek elkövettek Apafival szemben az, hogy hűségsküjét követően a közönséges rendek között kell helyet foglalnia hivatalos alkalmakkor. A valóságban azonban az történt, hogy a császár 1696. május 20-i rendeletében szabályozta az erdélyi grófok, bárók, nemesek, a Gubernium főtisztviselőinek, az erdélyi közhatóságok és bíróságok tagjainak, valamint az országgyűlési küldötteknek a rangját, és ezáltal a közgyűlésekben és tanácsülésekben elfoglalt ülési sorrendjüket. E leirat értelmében Apafit, aki fejedelmi tisztségében még nem nyert megerősítést, és nem volt sem gróf, sem báró, sem guberniumi tanácsos, egyszerű császári alattvalóvá kellett lefokozni, akinek helye a királyi táblai ülnökök sorában van. Apafi lefokozása tehát szintén nem varrható a Gubernium és főleg Bethlen Miklós nyakába, ahogy azt az irat szerzője sugallja. 1696 júliusában Kinskytól szelídebb, Rabutintól pedig durvább hangvételű levélben szólítottatott fel a Gubernium, hogy Apafit küldje fel Bécsbe. Augusztusban Ernst Philip Liechtenstein arra figyelmeztette a Guberniumot, hogy Apafi athnaméját is vigye Bécsbe. Apafi 1696. augusztus 20-án indult a császárvárosba. Nem tudni, pontosan mikor érkezett meg, de október elsején Kinskynek már arról írt, hogy pénze fogytán van, azért szeretné, ha minél hamarabb fogadni tudná őt a császár. JAKAB, 1875. 74–76., 248–249.; EOE XXI, 252–253.; GULÁCSI, 157.

tizenegyedszer: az idézés és az összejövétel napja ismét csak dolgvégezetlenül telt el, és Bethlen vágyai kielégíthetetlenek maradtak. Lassacskán jobban lett a beteg,³⁸ akinek olyan fenyegető hangok jutottak fülébe, hogyha önként nem távozik Szatmárba,³⁹ erőszakkal viszik el oda. Az ilyen szélsőséges eljárás kiváltotta szorongás azonban

tizenkettedszer: harcra buzdította Apafit, és arra a gondolatra sarkallta, hogy Bécsbe meneküljön, és ha már a Gubernium nem tartja be a megegyezést, királyi védelem alá helyezze magát, és a szentséges császári felségtől könyörögje ki, hogy legalább a saját háza biztos menedéke lehessen, és ne történjék személye, valamint birtokai ellen semmilyen erőszak, mielőtt ügyét meg nem tárgyalták, és bűnösségére vagy ártatlanságára fény nem derül. Mert ha a közös beleegyezésen alapuló önkéntes megegyezés ország és világ számára idő előtt napvilágra kerülne, akkor az az erdélyi rendeknek különféle jóslásokra és találgatásokra adna ürügyet. Ezt pedig az 1691. évi királyi oklevél is gyűlöletesnek tartja!

Tizenharmadszor: a kancellár, mint egy falatot a torkában, úgy tartja otthon a hánykolódó ifjút és nem engedi Bécsbe távozni, jóllehet az szenved és az egyik végtelből a másikba esik. Végül a szükség és a kétségbeesés minden zsarolást és törvényt felülmúlt, és az ifjú Apafinak sikerült érvekké (az égiek tudják miféleképp) elérnie, hogy beleegyezzenek utazásába. De, oh jaj, az egész ország rettenetére, a kíséret gyanánt menő lovas századon kívül még úti őrséget is adtak mellé, és az ifjút, mint egy Nádasdyhoz, Zrínyihez és Frangepánhoz hasonló gaztevőt kísérték egészen Ausztria határáig.⁴⁰ Még azt is csak nagy nehezen lehetett elérni, hogy Bécsbe e gyászos kíséret nélkül, csupán egy századossal menjen be, hogy elfoglalhassa szállását. Melyben aztán az ifjú elrejtőzött, és még az enyhe szellő rezzenésére is folyton megremegett, mint a levél, melyet szél ragad el.⁴¹ Nem ezt a sorsot és szerencsét érdemelte ki apa és fia hűségével, és könyörölni is kell rajta, mivel

tizenegyedszer: az örökös erdélyi börtön szomorúságát egészen Bécsig el kellett viselnie. Emellett a vagyonára vágyók azt koholták ki, hogy a kereszténység közbiztonságát csak ezen ifjú (aki mindenkitől és senkitől sem fél) elnyomásával lehet biztosítani. Az erdélyiek ugyanis a halálos veszedelem közepette pártoltak hozzánk, és hagyták ott a törököket, mikor még a döntés joga a kezükben volt. Az ifjú fejedelem, ha akart volna, nyugodtan megmaradhatott volna trónra helyezőjének [azaz a törököknek] a szentsége alatt, és akkor talán még ma is kezében tarthatná a kormányrudat. De miféle jutalom várt volna rá a töröknél? Hisz most, mikor már az egész tartomány a császár uralma alatt áll, Konstantinápolyba kellene mennie, hogy ügyét ott előadja. Herkulesre, Thököly,⁴² a mai idők Jugurthája⁴³ a példa arra, hogy mit eredményez az, ha a kérdésnek ezt a nehéz csomóját gyors döntéssel akarja megoldani valaki. A szentséges császári felség atyai gondoskodásból, és azért,

³⁸ Apafi Mihály

³⁹ Szatmár (ma: Satu-Mare, RO)

⁴⁰ A Wesselényi-felkelésben részt vevő és 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferencről (1625–1671), Frangepán Ferencről (1620 k.–1671) és Zrínyi Péterről (1621–1671) van szó.

⁴¹ *Folium quod vento rapitur*. Vulgata, Jób, 13, 25.

⁴² Thököly Imre (1657–1705) a kuruc hadak vezetője, 1690-től Erdély fejedelme, de ezt a hivatalát igazából soha sem gyakorolhatta.

⁴³ Jugurtha Numídia királya volt a Kr. e. II. században, aki fellázadt Róma ellen. E háború történetét, és Jughurta életrajzát Sallustius írta meg.

hogy védelmet nyújtson a gyenge ifjúnak, az 1691. december 4-i oklevelében a rendeknek így válaszolt: *Arról, hogy az ifjabb Apafit a mi nyilatkozatunkkal meg-erősítve iktassák be a kormányzásba, a következőket mondjuk: ha felidézitek a korábbiakat, észreveszitek: ez idáig semmit nem tagadtunk meg, csak alattvalónk kiskorúsága miatt hagytuk függőben lelkünkben az erről alkotott véleményünket: mert ebben a zavaros állapotban kevésbé lenne alkalmas, hogy mások szabják meg, ki áll kormányzásotok élén. Miután közben megalakult a fejedelemség kormányzata, melyet saját magatok választottatok, úgy belenyugodtunk, hogy ti is fel tudjátok fogni a jelenlegi helyzet mikéntjét. Az általatok kért nyilatkozatot ezért mindeddig mellőztük, nehogy az a vád érjen minket, hogy államotokat megváltoztatni szeretnénk. Azt ugyanis Thököly, mikor a törökkel saját magát hitszegőn (mint szokta) fejedelemmé kikiáltatta, megsértette. Ezek után könnyen kitalálhatjátok, hogy mi lehet Thököly szándéka az ifjabb Apafival, és mekkora veszélybe kerülnének jogaitok, privilégiumaitok és szabadságaitok stb. stb.*⁴⁴

Most, mikor saját hazájában sem talál helyet, hol fejét nyugalomra hajtsa,⁴⁵ még a kegyelmes császár színe elől is menekülnie kell? Ily szűkös az otthon?!⁴⁶ Tudjuk: örökölt javai, melyek többnyire szétszórva darabonként több megyében találhatók, a török elleni költségek miatt annyira megcsappantak, hogy a karok és rendek két országgyűlésen is arra kényszerültek, hogy anyjának⁴⁷ és fiának segílyt ítéljenek meg a közvagyonból. Most

tizenötödször: mikor Bécsbe érkezett, és észrevette, hogy nincs körülötte őrség, és megbizonyosodott arról is, hogy a Guberniumnak megtiltották a törvénytelen és erőszakos eljárást, kezdett valamennyire felüldülni, de csak néhány nap és kevés öröm juthatott neki, mert a kancellár megfélemlítve (vagy beleunva) hivatalának esedékes feladataiba, az illetékes bíróság ítéletét megelőzve, a bíraskodás szokott rendje ellenében, a tekintetes kamarához lopakodott be, ahol még ma is titokban az Apafi-javak kérdése van napirenden, jóllehet az egyáltalán nem a kamarára tartozik; arról nem is beszélve, hogy mindez új lázongást szülhet a népben, amely semmit se visel rosszabbul, mint azt, ha a kamarák beleavatkoznak a polgárok javaira és személyére vonatkozó kérdésekbe. Épp emiatt már I. Ferdinándtól⁴⁸ kezdve közmegállapodások sorozata rögzítette ezt a tényét,⁴⁹ így kerülve el a rossz uralkodás veszélyeit és szétzúzva a féltékenyeket.⁵⁰

Tizenhatodszor. A legfőbb kérdés azonban az: hogyan lehet a legbiztonságosabb módon az Apafinak kiadott török hűbéri diplomát (amelyet athnáménak neveznek) a császár kezére átjátszani? Mely kérdés miatt Csáky István gróf⁵¹ II. Rudolf császár⁵² idejében kis híján egész családját és saját életét is romba döntötte! A nép

⁴⁴ A diploma szövegét ld. magyarul: KÖVÁRY, 1863. 220–221.

⁴⁵ Non habeat, ubi reclinet caput suum: Vulgata („Filius autem hominis non habet, ubi caput reclinet.”) Máté, 8, 20.

⁴⁶ Res angusta domi: JUVENALIS, *Satires* III.

⁴⁷ II. Apafi Mihály anyja, Bornemissza Anna fejedelemsasszony 1688-ban halt meg

⁴⁸ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) 1526-tól magyar és cseh király, 1556-tól német-római császár

⁴⁹ Azt tudniillik, hogy a kamarák nem avatkoznak bele a közügyekbe.

⁵⁰ Az Apafi-birtokok ügyéről ld. JAKAB, 1875. 64–65., 249–254.; JANKOVICS, 1987. 748–749.; NAGY, 2009. 280–281.

⁵¹ Csáky István (1570–1605) erdélyi főtábornok

⁵² II. (Habsburg) Rudolf (1552–1612) német-római császár, I. Rudolf néven magyar király

ugyanis őt kezdte gyalázni, mert helytelenül árulás gyanánt fogta fel azt, hogy követsége alkalmával Báthory Zsigmond⁵³ athnámját (mely a fejedelem és a rendek közös hatalmi eszköze), a rendek parancsa és tudta nélkül, az akkori tíztagú Guberniumban ülő németeknek szolgáltatva ki, akik a császár seregének hadvezérei-vel azon voltak, hogy Zsigmond nyilvános országgyűlési lemondása után a tartományt Rudolfnak szerezzék meg.⁵⁴ Hiszen [Erdély tekintetében] aligha lehet alkalmazni azt, amit a fenséges Miksa bajor herceg⁵⁵ a fehérhegyi csata után rögtön a rákövetkező napon tett, Prágába küldve Liechtensteini Károlyt⁵⁶ és Bucquoy grófot,⁵⁷ hogy a katonai rend szerint és a győztesek jogán adják hírül a rendelkezéseket: azt tudniillik, hogy a királyi fenség levele alapján a Cseh Királyság minden eddigi kiváltságától megfosztatik.⁵⁸ Leginkább azért nem, mert Erdély, akit sokáig és gyakran harci szövetségre hívtunk és sürgöttünk, végre ünnepélyes alku és szerződés keretei közt került a kezünkre, mint ahogy az kitűnik a fenséges lotharingiai herceg által kötött szerződés 5. fejezet, 6. részéből, ahol is ez áll: *az alábbi feltételeket és javasolt pontokat, mintegy szóról szóra, a jelen szerződés értelmében, elfogadjuk és ígérjük, hogy szentül megőrizzük.*⁵⁹ Erdély tehát e hűbéri szerződés módjánál és természeténél fogva vállalta a kötelezettséget, hogy a Portát elutasítja az égiek kedvező harci körülményeket teremtenek, ezért cserében viszont a török erejének összetörése után nem kell megadniuk magukat, és nem kell visszaszűlyedniük a barbár igába, ahogy azt az 1686. június 28-i bécsi szerződés 8. része is kimondja: *Erdély fejedelmének egyenlően szabad szerződési joga van, és az ő jogszerű utódainak is a fejedelemségben, de csak úgy, ha e szerződések ezen örök érvényű szerződéssel nem ellenkeznek, hanem a közös ellenség ellen, a kereszténység és elsősorban a szentséges császári felség, és háza, királyságai és tartományai hasznára köttetnek.*⁶⁰ Jóllehet a hűbéri szerződés pontjai szerint jogosan kérhetné a császár a fejedelmek athnámait, de eddig a császári kincstár és irattár mégsem igényelte azokat. Talán azért, mert ugyanezen 1686. évi szerződés 9. részében, mintegy gát és akadály gyanánt ezt illesztették be: *maradjon meg a fejedelem címe és jelvényei is, az eddigi szokás szerint, és azokat ne vegye fel a szentséges császári felség.*⁶¹ Nem volna-e jobb hát, ha (hacsak legalább addig, míg a háború eredmé-

⁵³ Báthory Zsigmond (1572–1613) 1588–1597, 1598–1599, valamint 1601–1602 között erdélyi fejedelem

⁵⁴ Csákyknak erről az akciójáról életrajzírója nem tud, DEÁK, 1877. A *Probabile* szerzője valószínűleg arra utal, hogy 1600-ban olyan hírek is felröppentek, hogy Csáky saját magának akarta volna megszerezni a fejedelemséget. Talán ennek érdekében gondolhatta úgy Csáky, hogy a Báthory Zsigmondnak megküldött athnámát kiadja Rudolfnak. (ISTVÁNYFY, 1622. 756.) Az, hogy egyáltalán tud a *Probabile* szerzője Csáky esetleges tervéről, jól értesültségét bizonyítja, mert erről a korabeli krónikaírók (Szamosközy, Istvánffy, Baranyai Decsi, Illésházy, Hidvégi Mikó Ferenc, Gyulafi Lestár, Pethő Gergely) nem tesznek említést.

⁵⁵ I. Miksa bajor választófejedelem (1573–1651)

⁵⁶ Liechtensteini Károly (1569–1627) morva arisztokrata, liechtensteini herceg

⁵⁷ Charles Bonaventure de Bucquoy (1571–1621) németalföldi zsoldos hadvezér II. Ferdinánd császár hadseregében

⁵⁸ A fehérhegyi csata 1620. november 8-án volt, ahol a pfalzi választófejedelem, V. Frigyes cseh király vereséget szenvedett a Habsburg hadseregtől. A csata következményeként a cseh területeket át-szervezték és örökös tartománnyá tették a Habsburgok. Miksa és Bucquoy tetteiről magyarul ld. PETHŐ Gergely, *Rövid magyar krónika*, Kassa, 1753. 189–193. (első kiadás: 1660.)

⁵⁹ SZÁSZ, 1833. 29.

⁶⁰ SZÁSZ, 1833. 13.

⁶¹ SZÁSZ, 1833. 14.

nye nem lesz bizonyos) közmegegyezéssel a biztonság kedvéért, mintegy letét gyanánt az athnámét a császári irattárba helyeznénk el? Igaz, ez esetben tartanunk kell attól, hogy úgy barátaink, mint ellenségeink ezt a trónszék megüresedéseként fogják majd értelmezni, és ennek hatására akár a háború egész arculatát és szerencsés kimenetelét is megváltoztathatják, miáltal a korábbinál akár rosszabb helyzet is születhet! Ha tehát azt az Apafit, aki teljesen alárendeli magát nekünk, eltávolítjuk helyéről és eltiltjuk a közügyektől, akkor

Tizenhetedszer: két lehetőség között kellene választanunk: vagy társkirály lesz belőle, vagy birodalmi grófi címet kap. De e két véglet között létezik egy köztes harmadik út is, mégpedig az, hogy a szent római birodalom császári kegyéből fejedelemmé hirdettessék ki. Ez egyáltalán nem szokatlan, hisz az erdélyi fejedelmeknek Báthory Zsigmondtól Bocskaiig, Bethlenig,⁶² és a Rákócziakig⁶³ mindig is menedékük volt a szent császári birodalom. Olyannyira, hogy egyesek egyenesen azt írják, hogy II. Miksa császár⁶⁴ még azt is fontolgatta, hogy Erdélyt a római birodalom részévé teszi. De I. Rákóczi György is aláírta a nagyszombati szerződést 1645 augusztusában, melyben az állt, hogy német fejedelmi címet kap.⁶⁵ Viszont

Tizennyolcadszor: hiányzik az erő és lehetőség, hogy a grófinál kicsit nagyobb ragyogást és előkelőbb életmódot tartson fenn otthon és házon kívül. Emiatt aztán, hogy a valamit ne cserélje el a semmiért, és ne tűnjék úgy, hogy királyi jövedelmét szegénységért és nélkülözésért adja el, a szent császári felségnek kellene megtalálnia azokat a rendkívüli vagy rendes eszközöket, melyekkel időlegesen vagy akár örökre Apafi minden terhét és nyugtalanságát a császári Atlasz vállára helyezné át. E terheket ugyan Ausztria és Lengyelország közelségére támaszkodva rövid ideig a neves Báthory-ház is viselte, majd az erős Rákóczi-fejedelmek is egy ideig, de amikor az erdélyi fejedelmek hatalma alábbhagyott, minden a szent császári felség gondjára hullott vissza.

Ezért aztán őfelsége a szentséges királyi oklevél 12. részében, a hű rendek szeretetétől vezérelve és a nép terheinek könnyítése végett a királyi és kincstári javakból, továbbá a só és egyéb fémbányákból, harmincadokból, a szászok közötti tizedből, a vármegyékbeli tizedek haszonbéréből és más jövedelmekből (melyek régen a fejedelem megélhetését és öltözködését szolgálták) mindent magára vett, és minthogy ezek nem lettek elegendőek, minden örökös birtok és a szövetséges fejedelmek erejét és pénzét felügyeli.⁶⁶ Láthatjuk hát (Ciceróval szólva), hogy az erkölcsös férfiaknál a haza szeretete mindenféle más szeretetet felülmúl. De Curtius⁶⁷ is azt írja például, hogy Nagy Sándor⁶⁸ halála után Fülöp király⁶⁹ így szólította meg macedónjait: *mikor polgárokkal van dolgom, ami engem illet, inkább visszadam ezt a birodalmat, minthogy a polgárok vére árán tartsam meg. És ha más*

⁶² Bethlen Gábor (1580–1629), erdélyi fejedelem (1613–1629)

⁶³ I. Rákóczi György (1593–1648) 1630-tól erdélyi fejedelem és fia II. Rákóczi György

⁶⁴ II. (Habsburg) Miksa (1527–1576) német-római császár, I. Miksa néven 1564–1576 között magyar király

⁶⁵ II. Miksa azért nem tudta Erdélyt megszerezni, mert a rendek Báthory Istvánt választották fejedelemmé. 1570-ben a speyeri egyezményben János Zsigmond viszont Magyarország urának ismerte el. Ld. SZILÁGYI, 1885. 196–198., 347–348., 196–198.

⁶⁶ Szász, 1833. 75.

⁶⁷ Quintus Curtius Rufus (Kr. u. 1. század) római történetíró

⁶⁸ Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) híres hadvezér, makedón király

⁶⁹ II. Fülöp makedón király (Kr. e. 382–336), Nagy Sándor apja

*nem, az egyetértés a reménység! Kérem és könyörgöm, válasszátok a jobbikat! Mikor erre jajgatni kezdtek, fejéről levette a koronát, és jobbját, melyben tartotta, kinyújtotta, hogy ha valaki méltóbbnak vallja magát, fogadja el. Ennél a választásnál és döntésnél Curtius szerint Meleagrosz így okoskodott: mi szükség fegyverekre és polgárháborúra, mikor már megvan a király, akit kerestek? Arrhidaiosz Fülöp szülöttéről, aki Sándor, a korábbi király testvére, és most örököse, megfeledeztek? Tett valami olyant, amiért meg kellene őt károsítani? Ha Sándorhoz hasonlót kerestek, sose találtok, ha rokont, ő az egyetlen. Ekkor aztán mindenki egyformán felkiáltott, hogy Arrhidaioszt kell hívni! Halált érdemelnek azok, kik őnélküle tartottak volna gyűlést.*⁷⁰

De akár Luxemburgi János csehországi király esetét is alkalmazhatjuk hasonlat gyanánt Apafira, mert Luxemburgi János Polko herceg schweidnitz-i és jawori hercegségeit olyan törvénnyel csatolta a Cseh Királysághoz, hogy a két tartomány a mindenkori trónörökös alá fog tartozni. A morvákat viszont, akik régi állapotuk és erkölcsük emlékezte miatt folyton lázongtak, mindörökre eltiporta és elnyomta: fiát, IV. Károlyt a morva hercegségek élére nevezte ki, és így aztán lassacskán a morvák szokásaikban közelebb kerültek a csehekhez, anélkül azonban, hogy egyesültek volna velük, vagy teljesen és beilleszkedtek volna közéjük.⁷¹

Ugyanis semmi más (Tacitus szerint)⁷² nem szilárdabb és jobb a fejedelmek gyerekei számára, mint a birodalom kötelékeinek és őrségének megtartása. Emiatt sóhajtott fel Nagy Sándor is katonái előtt: *Hát megvetitek gyermektelenségem!* Tiberius Augustus viszont, hogy *leplezze saját gyermektelenségét: az ifjúság fejedelmeként*, unokaöccsét Germanicust és Drusust kínálta fel a népnek.⁷³

Tizenkilencedszer: mégis bármilyen eshetőségre, méltó és igazságos lenne, hogy amire az általános nagygyűlésen, Fogaras városában, 1688. június 1-jén, a né-

⁷⁰ Itt a szerző téved, mert nem Fülöp, hanem Perdiccas királyról van szó. A latin szöveget ld. CURTIUS, 257–258. Magyarul: HÁPORTONI FORRÓ, 1619. 653–654.

⁷¹ Luxemburgi János (1296–1346), az ő fia IV. Károly német-római császár. Polko herceg valójában Erbnichte Bolkos II. (megh. 1368), az utolsó schweidnitz-i (swidnicei) herceg. Az utalás lényege: Apafit ki kell nevezni Erdély fejedelmének – ahogy Bolkos is schweidnitz-i herceg volt – azzal a feltétellel, hogy Erdély a mindenkori trónörökös alá fog tartozni. Ezután, mint a fent már idézett részben is áll, el kell híresztelni, hogy Apafi a „fenséges király urunkat” akarja trónörökösnek, így Erdély a Habsburg-házra száll. A fenséges király urunk, minden bizonnyal I. József, aki 1687-től már magyar király volt. Ő tehát IV. Károly megfelelője, míg Luxemburgi János hasonmása 1696-ban I. Lipót. Ha az erdélyiek emiatt netán lázonganának, akkor az elégedetlenkedő morvákhöz hasonlóan el kell tiporni őket. A hasonlat némileg sántít, mert IV. Károly felesége, Anna von Schweidnitz-Jauer (az esküvő 1353-ban Budán volt) révén csatolta a cseh koronához a két tartományt, azért mert II. Bolkos herceg gyermektelen volt. IV. Károly dinasztikus házasságpolitikájáról ld. VELDTRUP, 1988.; KOVÁCS, 1973. 38–49.

⁷² Tacitus, Cornelius (Kr. u. 55–120) római történetíró.

⁷³ Nero Claudius Drusus Germanicus (Kr. e. 15–19) (a továbbiakban Germanicus) Tiberius császár unokaöccse, kiváló hadvezér volt. Rómában nagy népszerűségnek örvendett. Állítólag még Augustus császár fejében is megfordult, hogy őt teszi meg örökösévé. Végül Augustus úgy döntött, hogy mostohafia, Tiberius legyen az új császár, de kötelezte őt arra, hogy Germanicust örökbe fogadja, és később tegye örökösévé. Germanicus Szíriában hunyt el. A kortársak azt híresztelték, hogy Tiberius parancsára mérgezték meg. Germanicus és Agrippina kisebbik fia volt Drusus Ceasar, Tiberius trónörököse, akit a császár azonban Seianus intrikái következtében halálra ítelt. Ugyanakkor Germanicus apja Tiberius császár testvére volt, és szintén a Drusus nevet viselte. Az utalás értelme eszerint az lenne, hogy I. Lipót Augustushoz hasonlóan ugyan beleegyezzen Apafi (Tiberius) uralmába, de köteleznék őt arra, hogy örökösévé Lipót fiát, az ekkor már magyar királlyá választott I. Józsefet (Germanicus)

hai Caraffa gróf jelenlétében, a 2. részben a karok és rendek a szent császári felségnek hűséges hitet tettek azzal az ünnepélyes formulával, hogy: az idősebb és ifjabb Apafi fejedelem, és az utánuk következő fejedelmek, olyan szabadsággal élhetnek és örvendhetnek, hogy senkitől se, csak egyedül a császári és királyi felségtől függenek; meg is tartjuk.⁷⁴

Amihez

huszadszor: azonban hozzá kell fűzni, hogy ha Apafit örökre felmentjük a kincstár minden terhétől, valamint az eddig nyert magánvagyonra elleni minden követelést és pert visszamenőleg megsemmisítünk, és meg nem történtté teszünk, akkor a továbbiakra büntetés terhe alatt törvényesen meg kell tiltanunk azt is, hogy

huszonegyedszer: ezen rendelkezés ellen bármely magánszemély pert indíthasson. Mert előfordulhat ugyanis az, hogy otthon elveszik tőle a bírósági eljárás lehetőségét és pereket indítanak ellene. Az is igaz, hogy Apafi nem bánná, ha ügyét hazájában tárgyalná meg, és a tárgyalások aktáit utána lepecsételve a szent császári és királyi felség legkegyelmesebb ítélezése elé bocsátaná. E könyöröltes és igazságos módon ugyanis

Huszonkettedszer: a császári ház veleszületett kíméletessége és kegyelmessége folytán (a boldogok a középúton járnak⁷⁵) akár Apafi, akár bárki más megsértése nélkül az ifjú fejedelem visszanyerné önmaga és vagyonra szabadságát. A közérdek is azt kívánja, hogy Apafiból a rendek miatt ne legyen mártír; és jobb lenne, ha őt, aki többet érdemel a rivális Thökölyvel szemben, mint egy kéznél lévő nyilat, a tegezünkbe tartanánk, mert így akár a törökök, akár a többi igyekvő és fejedelemjelölt ellen, akik netán meg akarnák kaparintani a tartományt, védőpajzsként lehetne tartani. Mert mi haszna volt egykor Báthory Zsigmondot a tartományok és a kincstár nagy költségén Csehországba hívni és csalogatni? Ha csak az nem, hogy az a farkas Bocskai betört az akolba, és mindent vérrel borított be. Tanulva ebből, és emlékezve a nyomorúságokra és házának gyászos örökségére, Apafinak folyton csak akörül forognak gondolatai, amit Istvánffyánál Bogáti követ a császártól Prágából visszatérve Báthory Zsigmondnak mondott: *A dokumentumok bizonyítják, hogy miféle csalásokkal és mekkora veszélyekkel járnak a barbárokkal kötött szövetségek. Azt is tudjuk, hogy mennyire hűtlenek és hitszegők a barátságban. Ennek legragyogóbb példája Izabella királynő⁷⁶ és fiának esete, akiknek a török oltalom Buda és Magyarország elvesztésébe került. Még ha őszinte is barátságuk, keresztény fejedelemnek akkor sem szabad keresnie, mert a léleknek árt. Ezt megtudva, Zsigmond és*

tegye meg. Apafi ekkor, két évvel a házassága után, még gyermektelen volt. Talányosabb viszont az irat záró mondata, amelyben arról van szó, hogy ha az erdélyiek elégedetlenkednének, akkor Germanicus (I. József) helyett egy Drusust kell felmutatni nekik, aki „fenséges főherceg” úr lenne, mivel ő meg tudja szelídíteni az embereket. A fenti logika alapján ez nem lehetne más, mint I. Lipót testvére, a Tiberius–Drusus testvérpár mintájára. Ha ezt a Drusus netán Germanicus fiának vesszük, az sem áll, mert I. Józsefnek ekkor volt még fia. Az a véleményem, hogy itt a *fenséges főherceg* I. Józsefrefe utal, a Germanicus pedig az apja, I. Lipót. Az utalás lényege: ha az erdélyiek netán nyugtalanodnának Lipót intézkedései miatt, akkor fia, I. József mint magyar király megnyugtathatja őket. Germanicusról és a Drususokról ld. TACITUS, *Évkönyvek*, I. 3–7.; II. 43.; III. 14.

⁷⁴ Szász, 1833. 46.

⁷⁵ Medium tenuere beati (lat.) = A boldogok a középúton jártak.

⁷⁶ Izabella (1519–1559), Szapolyai János felesége

*Basta*⁷⁷ nem sokkal később Kolozsváron⁷⁸ találkoztak, és a nyilvános gyűlésen az átengedte a tartományt, ez pedig átvette a császár nevében kormányzását.⁷⁹ Ahogy ugyanis választással, valamint a választás elfogadásával és megerősítésével létesíthető bármilyen hűbéri szövetség vagy egyházi kiváltság, úgy végül, mikor mind ezeket visszavonják, a választás hatalmából fakadóan a szövetséget vagy kiváltságot át lehet engedni, vagy le lehet mondani róla: mégis, azok, akik a szövetségről vagy kiváltságukról lemondtak, továbbra is megőrzik eredeti jelzőjüket és címüket, kiváltképp ha a visszalépés vagy az önkéntes lemondás szükségből, vagy a közjó érdekében történt. De térjünk át erről a tartományra, hisz miközben már ég a szomszédban Ucalegon háza,⁸⁰ és a nép Bethlen tetteit és gondolatait kutatja, nem kétséges, hogy az összes szem és bennük a remény a császári udvar igazságossága felé szegezi tekintetét, ezért ezekben a gyászos időkben akadályt vagy késlekedést jelentene az, ha egy másik esetlegesen alkalmas személy választásától a nyilvánosság előtt eréllyel és hatállyal el nem határolódnánk. Ez ugyanis szétmarcangolná és felforgatná az ország kormányzásának jelenlegi formáját, mivel a választott királyságokban [azaz nem az örökletesekben] semmi sem szokott érzékenyebb kérdés lenni, mint ez.

Másodszor: a nemrégiben történt birtokadományozások és nyugtalanságok akkor zavarták meg legjobban a tartományt, mikor az udvarból, mint mondják, olyan levelek kerültek ki, melyek felfüggesztették az eljárásokat és azok végrehajtását megfelelőbb időre és alkalomra. Ez érthető is, hisz semmi sem szokta annyira aggasztani és elidegeníteni [a hatalomtól] az embereket, mint az, ha birtokukat és tulajdonukat, melyektől egész életük nyugalma és jövője függ, nem érzik biztonságban. Emiatt újra és újra csak azt mondhatom, hogy az általános amnesztia és elévülési törvény mindenkinek érdeke, hisz a nép sokkal inkább hajlandó elviselni a rendkívüli adók terhét, ha tudja, hogy utána a fiscus örökre nyugton marad.

Harmadszor: a közszerződések és az ország törvényei ügyében az idősebb Apafi és Thököly gróf halálától⁸¹ mostanáig mindenki csak kételkedett, úgy gondolom, itt az ideje már, hogy a köz- és magánügyekről szilárdan rögzített törvényekben rendelkezünk, melyek mindenkiről gondoskodnak, mert a mostani törvények artikulusainak avíttysága a maga állapotában elbizonytalanítja, kétségbe sodorja és megretenti az embereket, akik egyébként is gyanakvók és hajlamosak a bizalmatlanságra. Amikor ugyanis Bethlen Miklós kancellár a királyi oklevél kérvényezőjeként követségben volt, csak arra az egyetlen dologra figyelt, hogy kieszközölje az immár tetteges megerősítését a már említett legelső, 1686. június 28-i okle-

⁷⁷ Basta, Georgio (1544–1607) albán származású császári zsoldosvezér

⁷⁸ Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, RO)

⁷⁹ ISTVÁNFY, 1622. 758–762. Istvánffy Miklós (1538–1615) alnádor, humanista történetírő. Marsili egyébként érdeklődött Istvánffy krónikája iránt: a már elemzett *Probabile* című irat után Istvánffy krónikájából találunk egy rövid részletet. A Marsili-féle másolat Istvánffy krónikájából: BUB FM ms. 57. fol. 160a–160b. A másolat Istvánffy XXIV. könyvéből a 836–837. lapról való, ahol a törökök által Boeskainak felajánlott magyar korona ügyéről van szó. ISTVÁNFY, 1622, 836–837.

⁸⁰ Cum proximus jam ardeat Ucalegon: VERGILIUS, *Aeneis*, II, 311. Az irat nem pontosan idézi Vergiliust: Jam proximus ardet Ucalegon. = A szomszédban már ég Ucalegon háza. Ucalegon Aeneas-ék szomszédja volt. A XVII. században közkedvelt toposz a közeli veszedelemre hívja fel a figyelmet.

⁸¹ Az idősb Apafi Mihály fejedelem 1690. április 15-én; Thököly István, Thököly Imre apja pedig 1670. december 4-én halt meg.

vélnek, melynek 5. paragrafusára nézve kedvező volt, és így felerősítette étvágyát régi ellenfele és vetélytársa ellen, és egy ilyen szerencsétlen formulával került be mindez a szövegbe: *Csáky László grófot (mint a fejedelem számára gyanús személyt) ne bízza meg őfelsége Erdély határainak védelmével és ne engedje meg, hogy Csákytól az erdélyi rendek bármiféle kárt szenvedjenek.*⁸² Egyébként ugyanis, hogy miért nem lehetett ezen megegyezés és értekezés záradéka szerint egy hónapon belül vagy hamarabb jó és kész formában (azaz a három nemzet megegyezésével) a ratifikáló okleveleket kiadni és kicserélni, már röviden érintettük fentebb, de világosabban elmagyarázza ugyanott a 14. rész ezekkel a szavakkal: *jöllehet a keresztény ügy védelmére és terjesztésére azonnal és szívesen, összefogott erővel és nyilvánosan összegyűlnének a fejedelem és az erdélyi rendek, de hogy ne tegyék ki magukat a török és tatár fosztogatásnak a fegyverek alkalmatlan időben való villogtatásával, beleegyezik a szent császári és királyi felség, hogy nyilvánosan nem egyesítik haderejüket Várad⁸³ és Temesvár⁸⁴ visszafoglalása előtt.*⁸⁵

Ugyanis az egész⁸⁶ követség, a Porta kérésére, teljesen más ürüggyel – azaz a közvetítés és békekötés leple alatt – indult Bécsbe.⁸⁷ Hogy valójában mi történt, arra csak a következő 1687. évben derült fény a lotharingiai szerződésben, amelyet a szebeni országgyűlésen 1688. május 9-én ebben a formában újítottak meg a rendek Caraffa, valamint Falkenheim grófokkal⁸⁸: *elfogadván őszintén és igaz hittel a magas felség atyai védelmét értünk és a nemes erdélyi királyság minden utódjáért. És hogy a mi alázatosságunknak és alkalmazkodásunknak valamilyen tényleges tanújelét adjuk, beiktatjuk a fent említett meghatalmazó és megerősítő leveleket a főméltóságú fejedelem és a királyság rendjeinek törvényei és határozatai közé. Így az említett nagyméltóságú tábornok úr szabadságainkban és szabadalmainkban semmiképp sem fog háborgatni minket. NB: Eközben érvényben marad a szerződés, amelyet a fenséges lotharingiai herceggel kötöttünk, mely kiemelkedő és bátor nyilatkozatot (a bécsi, ugyanazon 1688. június 17-i törvényben, a szent császári felség, Strattmann gróf és Andreas de Verdenburg együttes aláírásával) Őfelsége a legkegyesebb és hálás lélekkel fogadott, és minden módon gondoskodni fog arról, hogy a jóindulatába vetett bizalomnak megfeleljenek tettei.*⁸⁹ Erre az alapra tá-

⁸² Szász, 1833. 13. Csáky László (1640–1708) 1674-ben tűnt fel először az erdélyi politikai színtéren. Teleki Mihály és a fejedelem őt küldte Bethlenbe, hogy Bánffy Dénest kivégezze. Később a Béli-féle összeesküvésben való részvétele miatt a Portára futott. Itt attól sem riadt vissza, hogy magának kérje a fejedelemséget, amiért az erdélyi főurak nagyon megharagudtak rá. 1685-ban felajánlotta szolgálatait I. Lipótnak, és német–magyar hadakkal Erdélybe tört, így próbálva megvalósítani fejedelmi ambícióit. A terv nem sikerült, de Lipót később is igénybe vette szolgálatait: többször követségbe küldte a havasalföldi vajdához. I. Apafi Mihály halála után Erdélybe is visszatérhetett, sőt az erdélyi rendek 1696-ban Bécsbe küldték követként Bethlen Miklós követségét ellensúlyozandó. Életéről ld. CSEREI, 1983. 121–122; JANKOVICS, 1987. 705.

⁸³ Várad (ma: Oradea, RO)

⁸⁴ Temesvár (ma: Timișoara, RO)

⁸⁵ Szász, 1833. 14–15.

⁸⁶ erdélyi

⁸⁷ A már említett Haller János, Pernyeszi Zsigmond és Inczedy Mihály 1686. évi bécsi követségéről van szó.

⁸⁸ Falkenheim, Friedrich von (sz. 1649) császári udvari tanácsos

⁸⁹ Az 1688. június 17-i törvény, valójában a Lotharingiai Károlyal kötött balázsfalvi, valamint a Caraffával kötött fogarasi egyezmény végrehajtásáról az erdélyi rendekhez küldött leirat. Ld. Szász, 1833. 49–51. Stephanus Andreas de Verdenburg a Haditanács titkára volt.

maszkodott eddig a köznyugalom és bizalom. De az égiek ide-oda forgatják és rángatják a népet ismét! A három egymásra hivatkozó szerződés (tehát az első titkosabb 1686-ból, a második, a Lotharingiai-féle 1688-ból, valamint a harmadik, a Caraffa-féle szintén 1688-ból a császár beleegyezésével és helyeslésével) megszabta a nemzet szellemét, valamint az élet és a polgári egyetértés törvényeit, mely által a kis dolgok nőni kezdenek, a nagyok pedig a széthúzás miatt szétesnek. A fejedelem subinfeudatióját,⁹⁰ valamint a többi módosítandó kérdést alkalmi módon az 1691. évi királyi oklevél a következőképpen tisztázta: *hogy a fejedelmek alatti terhes élet napjaira kiterjedő beöltözés uralmát, és a miniszterek és a szolgák folyamatos tevékenységét, valamint ahogy ezek ránehezülnek alapvető jellemünkre és hajlamainkra, mérsékeljük ennek az igen izgatott és türelmetlen népnek megfelelően, mely hajlamos a sorsfordulatokra, ezen formában: 4. rész: hogyha a közhaszon és az ott élő különféle népek nyugalma azt kívánja, hogy ezt a fejedelmet lecseréljék, a rendek a lehető leghabibb választásokon választhatnak minél gyorsabban egy másikat, és mi [azaz a császár] így régebbi kegyelmes határozatunkat megtartjuk.*⁹¹ Csakhogy az a sarkalatos pont, és az általa fenntartott rendszer, hogy változik, vagy szilárd lesz-e, az elsősorban a harcok kimenetelétől függ, mert az új rend törvényeit az hozza és diktálja majd, aki győzött a háborúban. De mi tart vissza minket attól, hogy otthon (ahogy a megállapodás többi pontját is már megvalósítottuk és végrehajtottuk) ezt a cikkelyt is, az összes érintett törvényes beleegyezésével és jóváhagyásával, szenvedélyesen megvitassuk, és döntsünk felőle? Merthogy bátraké a szerencse, és a Lotharingiai-féle meg a Caraffa-féle megállapodás is világosan leírja, hogy a leggyőzött ellenség a győztestől kapja törvényeit. Ezért aztán nem kellene visszasülyedni az 1686. évi szerződés 20. részében megfogalmazott kényszerhelyzetbe: *Ez a szerződés, jóllehet titokban köttetik meg, mégis a keresztény hit által kötelezi úgy a szent császári felséget, mint a fenséges fejedelmet és az erdélyi rendeket, valamint mindkét oldalról az örökösöket és utódokat, hogy sohasem árulják el a törököknek, még a békekötés után sem.*⁹² Ugyanis, vagy egyáltalán nem veszünk részt egy tanácskozásokon, vagy ha azon megjelentünk, akkor eréllyel és teljes egészében betartjuk az ott született megállapodásokat, mert ha lomhák és lassúak vagyunk azok végrehajtásában, azzal nem használunk barátainknak, ellenségeinket pedig sem ki nem engeszteljük, sem meg nem békítjük. Egyébiránt az elkövetkezendő tárgyalás helye és módja alaposabb megfontolást igényel, de azt nem szabad elfelejtenünk, hogy Caraffa kezdetben úgy gondolta, hogy az erdélyieket is olyan könnyen el lehet majd intézni, mint a magyarokat; de miután belülről feltérképezte a helyzetet, és rájött, hogy Erdélyhez, mely nagy és népes tartomány, Lengyelország közel van, Törökországgal határos, háta mögött ott van Moldva, Tatárföld és Havasalföld, valamint, hogy folyói, tavai, hegyei miatt előlről is nehezen megközelíthető, szinte bűnbánóan és aggódva írta Szebenből⁹³ 1688. február 9-én Teleki grófnak Fogarasra e kétségbeesett sorokat: *mindenek fölött azonban ragaszkodom hozzá, hogy méltóságod ne késle-*

⁹⁰ subinfeudatio (lat.) = örökbe adott jószágba való beiktatás

⁹¹ Nem világos, hogy milyen 1691. évi királyi oklevélről van szó. A *Diploma Leopoldinum*ban nincs benne ez a szövegrész.

⁹² Szász, 1833. 17.

⁹³ Szeben (ma: Sibiu, RO)

kedjük élénk járulni. Ha ugyanis nem így cselekszik, akkor ennek nagyon rossz következményei lesznek, melyeket csak Isten és Méltóságok tud majd esetleg elhárítani.⁹⁴ Mivel Magyarország határai és kereskedelme révén érintkezik Horvátországgal, Ausztriával, Stájerországgal, Morvaországgal, Sziléziával, valamint a Duna mentén is sok bosszúságot okozhatnak neki a német helyőrségek, és amellet, hogy közel fekszik hozzánk, de még az olaszok és a lengyelek törekvései előtt is nyitva áll; így aztán nem volt nehéz meghódolásra és megadásra, sőt a királyválasztás jogáról való lemondásra, és az örökös tartományok állapotára kényszeríteni a magyarokat az 1688. január 25-i pozsonyi országgyűlésen. De Erdélyre nem vonatkozatható teljes mértékben ez az örökösödési törvény, mert jogában áll saját fejedelmet választani, és mindig akad majd valaki a háttérben, aki ezt a fejedelmet elismeri és hivatalába beiktatja, vagy akár Magyarország és a hozzácsatolt részek királyaként meg is koronáz.

Egyébként Erdély nemzeteinek törvényei, rendelkezései, szabadalmi, mentességei, egyezségei és szerződésai sértetlenek maradnak, nem úgy, mint Csehország esetében, hanem Morvaországhoz és Sziléziához hasonlóan. Mióta ugyanis Csehország az ausztriai ház örökös tulajdonává lett, minden tisztséget a császár visel, és ő vigyáz tekintélyével és nevével a cseh királyság összes törvényére, a rendre, a közjóra, a szerződésekre, a háborúra és a békére is egyaránt. Ezért aztán a különböző tartományok küldötteit sem hívják már össze Prágába általános országgyűlésre, hanem csak részleges diétákra, és tartományi gyűlésekre küldenek követeket és megbízottakat a tartományok, akik a király követeléseit átveszik, meghallgatják, egymás között megvitatják, majd döntéseiket közvetlenül a császárhoz továbbítják a legkegyelmesebb ratifikálásra. A király így minden egyes alattvalónak külön-külön hozza tudtára döntését, mindenkinek külön-külön és elkülönítve parancsol. Mivel az egységesen mindenki számára adott utasítás inkább az arisztokratikus kormányzásra jellemző, ezért ez utóbbit inkább királyi [azaz monarchikus] kormányzásnak nevezhetjük.

Nézzük immár meg: mit foglal magába a Lotharingiai-féle szerződés 1. fejezetének 5. részében található előrelátó, és nagy körültekintéssel megalkotott cikkely, mely így szól: *világosan kimondjuk, hogy a hadak téli elszállásolása tekintetében felmerülő költségek megfizetésében, amiben most megállapodtunk, az csak Erdélyre terjed ki, Magyarország hozzácsatolt részeire nem.*⁹⁵ Mert igaz ugyan, hogy most sem Erdély, sem a Részek nem járulnak hozzá a hadak téli elszállásolásához, de a Részeken történő kvartélyozást külön rendelet szabályozza, mert Erdélyt, mind területileg, mind jogilag pontosan el kell határolni; mert csak akkor van remény arra, hogy Erdély visszatér a töröktől a császárhoz, ha Magyarországtól külön marad, hiszen emlékezetes, hogy a kettő egységéből mennyi zűrzavar származott már eddig is. Ha Apafi önként lépéseket tenne a fejedelemségről való lemondása érdekében, aligha lehetne ezt a gesztust felbecsülni és árban meghatározni, és ezáltal nemcsak a haza, hanem az egész keresztény világ le lenne neki kötelezve. Mert bizony a fejedelem kísérete és udvartartása már eddig is majd félmillió rajnai forintba került, de azt még, mindezek ellenére, elgondolni is rossz, hogy mi-

⁹⁴ Ezt a levelet nem sikerült azonosítani. Caraffa 1688. február 10-én a fejedelemnek írt Szebenből, arra kérve Apafit, hogy Telekit és a többi megbízottat küldje hozzá tárgyalni. (EOE, XIX. 42–43.)

⁹⁵ Szász, 1833. 27.

lyen állapotba kerülnének az ország törvényei és rendelkezései, ha netán a császár beiktatná Apafit. Csakhogy a fejedelmet egyik vagy másik minisztere mindig eltérítette ettől a szándékától,⁹⁶ sőt egyesek indulatából és igyekezetéből a fejedelem különféle szerződéseket kötött és az egész országot háborúba sodorta, a nép pedig (minthogy a fejedelmet nem lehet évente cserélni) részben a császárt, részben a törököt támogatta, míg mások lázadást akartak szítani, hogy más fejedelmet válasszthassanak.

Ez volt hát eddig minden bajnak az oka! De úgy tűnik, hogy ezentúl már csak ritkán, vagy egyáltalán nem kell ettől tartanunk, mert a Gubernium jó indulattal van irántunk. Egyébként is a Guberniumban ahány fej, annyi szándék, és mivel az egymással versengők más-más feladatot töltenek be a tanácson belül, így a köznemesek saját akaratak szerint szabadon szavazhatnak. Egyébiránt mindent, amit a nemzeti tizenkét tagú tanács, azaz a Gubernium létrehozatala előtt alkotott és gondolt ki a fejedelem saját titkos tanácsosaival, egy majdnem monarchikus kormányzat szabályai szerint, ugyanazt teheti, biztosíthatja, kérheti, végezheti el és fejezheti be majd, az előkelők magisztrátusa révén a vajda, avagy gubernátor, együtt a tanácsosokkal arisztokratikus kormányzat formájában, ahogy ez legtisztább formában a császár örökös tartományai közül Stájerországban, Karintiában és Krajnában; az Oszmán Birodalomban pedig Albániában, Raguzában, Afrikában Tripoliszban és Tuniszban⁹⁷ működik. Az erdélyiek számára az így biztosított egyenlőség-tudat a háború végén alighanem megkönnyíti majd a jövődő béke megkötését. Miután már előrebocsátottam a közvéleménnyel való megbékülés eszközeit és módjait, át kell térnem a

Negyedszer: a királyi tisztségviselők kiengesztelésének kérdésére, akik között a legkiérdemeltebb első rangot és helyet a kormányzó Bánffy gróf tartja, aki, úgy hírlik, az évenként tartott hivatalnokválasztásra szóló köznemesi szavazati jog mellett olyan feliratot és reverzálist adott ki, hogy ő sose fog törekedni hivatalának meghosszabbítására, és ezért nem jár senki kedvében, eleddig viszont olyan erkölcsi tisztasággal és hűséggel vezette a tartományt, hogy a köznép csak egyetlen kihívójáról tudott, Bethlenről.⁹⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a köznemesség nem is szándékozik másik kormányzót választani a helyére. Ezért nem ártana, ha a szent császári felség kegyesen arra méltatná e tekintetes férfiút (akit némely gyűlölködők a három nemzettel szembeni fennhájzására, valamint merész kormányzására hivatkozva gyengíteni igyekeznek), hogy mind titkos, mind nyilvános megbízásokkal kitünteti őt, és növeli tekintélyét, ahogy azt általában is szokták a tartományok vezetőivel és a testőrség parancsnokaival tenni, annál is inkább, mert a császári ház más tartományaiban is szokás az ilyesmi, és ezen szokások megtartása kívánatos volna. Biztos gyűlölködést és terhes helyzetet teremtene, valamint a férfiú érdemei és az ország üdve és állapota is rosszul haladna tovább, ha őt lecserélnénk; mert a köznép szájából és a nemesek szavaiból teljesen bizonyosan megmutatkozik, hogy ahányszor a vezetőket lecserélik, a béke és háború titkait egyre

⁹⁶ azaz, hogy önként lemondjon

⁹⁷ Ragusa (ma: Dubrovnik, HR), Tunisz (TN), Tripoli (LAR)

⁹⁸ Bánffy György (1661–1708) Erdély első gubernátora. Érdekes, hogy az irat szerzője védelmébe veszi Bánffyt, holott a kortársak könnyelmű, kapzsi, vezetésre alkalmatlan, alkoholista figurának tartották. (Ld. JANKOVICS, 1987. 1422.)

többen tudják meg olyanok is, akik még a korábbi eseményeket sem ismerik. Az ilyen emberek csak sok tévedés árán tanulnak, és ez mindannyiszor szerencsétlenséget jelent az államra nézve.

Ötödször tekintsük át azt, hogy miként tarthatók féken és fegyelmezhetőek azok, akik a rájuk bízott köztisztviselőkkel visszaélnék. Mert *itt rejtőzik a kigyó a fűben!*⁹⁹ De az állam teljes meggyógyítása tágabb téma, mint hogy arra az udvartartás teljes felkutatása nélkül orvosságot lehetne találni. Emiatt aztán elszakadva a rendek számtalan nyavalyájától, csupán egy dolgot vegyünk elő újra, mégpedig azt, hogy még csak nem is szégyellték, hogy az általuk választott, a haza kebeléből született, a római és a török császár által is, háború és béke megfelelő idejében szabály szerint és törvényesen megerősített fejedelmüket és urukat, ki ráadásul iskolatársuk is volt, korát teljesen figyelmen kívül hagyva, a legszentebb császári akarat és a királyi oklevél ellenére; egyszóval meg merték tenni azt, hogy őt otthonából kivessék és hazájából Bécsbe, egészen a császár lába elé üldözzék, mintha egy vadállattal lenne dolguk, mely annak a vadásznak jut, aki először azt elfogja; vagy mintha ellenséggel állnának szemben, akit elárult Bessus¹⁰⁰ a gyilkosság és győzelem kedvéért, ahogy Sándor szolt katonáihoz Curtiusnál: *most még egy igen nagy feladat vár ránk, de csak nagyon rövid fáradság. Dariust¹⁰¹ nem messze katonái cserben hagyták, vagy elfogták. Az ő holtestén múlik a mi győzelmünk! És mekkora dolog gyorsaságunk jutalma!*¹⁰² De Bethlen kancellár vajon milyen örökkévaló győzelmet remélhetett abból, hogy elfogja és teljesen elpusztítja Apafit? Már ebből is látszik, hogy miként viseli tisztségét, követségét és gazdálkodását! Mi vár tehát a császárra és a hazára? Azonkívül, hogy Apafit mint magánszemélyt is kár éri, a trónszék ürességének a nyilvánosságra kerülése az, ami alkalmat adhat új lázongásokra! Ezt kellene végre (Herkulesre!) megvizsgálni! Emiatt aztán nehogy

hatodszor, Apafi szenvedése vagy hosszabb távolléte miatt, vagy amiatt, hogy ismételten börtönbe vetnék és megbüntetnék, barátaink és ellenségeink még rosszabbat feltételezzenek a jövőről a jelen és a múlt helyzetet látva, nagy hasznára lenne a dolgok folyásának és hírünknek, ha szent császári felség az ifjút, aki az egész világ véleménye szerint ártatlan és derék, kegyel és vigasszal övéihez hazaküldené, és útjának biztosítására kijelölné és kinevezné kíséreként a három nemzet követét, gróf Csáky László urat, mellé adva gróf Teleki László¹⁰³ urat, ünnepélyes dekrétummal és menlevéllel elbocsájtaná. Ugyanis otthon, Fogaras várában, melyet négy bástya vesz körül, magánéletével törődhetne, mert a kapukat és az őrséget a császári katonaság vigyázza, így sem a tatár, sem az erdélyi őrség támadásától nem kellene tartanunk. Ez tehát jó, szerencsés, kedvező és üdvösséges lenne, ráadásul semmilyen veszély nem rejlik benne, a szent császári felség pedig nagy jótéteményt tenne a hazának a téli fegyverszünet és a csapatok téli táborba vonulása idején. Olyan férfiakra kellene hát bízni a feltörő vizek forrásvidékének ellenőrzését, akik egyik fél felé sem elkötelezettek. Ha majd kielégítő jelentést és véleményt adnak arról, hogy mik a baj gyógyítására a megfelelő orvosságok, és

⁹⁹ Latet anguis in herba: VERGILIUS, *Eclogae*, 3, 93.

¹⁰⁰ CURTIUS, 270.

¹⁰¹ Dariusz perzsa király, Nagy Sándor győzte le

¹⁰² CURTIUS, 271.

¹⁰³ Teleki László (1674 k.–1713–1714?) Teleki Mihály fia, Fehér vármegye főispánja, tanácsúr.

hogyan lehet azokat hatékonyan alkalmazni a köznyugalom érdekében, akkor a helyesebben ítélők véleménye szerint járhatunk majd el.

Most egy másik gond és kérdés is felmerül: miféle határozattal és eszközökkel lehetne most Apafit megnyugtatni, a későbbiekre nézve pedig a tartomány Guberniumát is és az egész nemzetet arra rávenni, hogy sose vágyjanak saját kebelükből való fejedelemre, vagy még akár arra se, hogy külföldit válasszanak. Az efféle kérdésekben ismét csak IV. Károly császár¹⁰⁴ lehet a tanítómesterünk, aki a római birodalom javait és jóvedelmét mind Germániában, mind Galliában és Itáliában örökös hűbérrel a legelőkelőbb nemesekre vitte át úgy, hogy a császár máig is a saját költségén kényszerül élni. Ez a cseh királyoknak és Germánia előkelőinek mintegy örökös birodalmat teremtett úgy, hogy a választásnak csak a látszata maradt meg. Apafi a királyi ház birtokainak csak egy része felett rendelkezik, Bethlen pedig, de mások is az előkelők és a rendek közül, szívesen vállalnák magukra ezt a nyereséges feladatot és édes terhet.¹⁰⁵ Ha ez megtörténik, akkor Erdély már sosem lesz olyan állapotban, hogy mást, mint Magyarország királyát válassza fejedelmének, hacsak nem akarja visszaadni a királyi ház birtokait, vagy a fejedelmet a magánemberek erszényéből fizetni. Ezekből látszik, hogy erre a problémára is orvosságot lehet találni a kincstár mindennemű megterhelése nélkül.

Ha egy esetleges mostani fejedelemválasztás választói, valamint a főbb erdélyi családok választható tagjai a mindenkor fejedelem örökletes javait egymás között elosztanák, a későbbiekben csak úgy lehetne őket megválasztani fejedelommé, ha lemondanak saját javaikról. De hogy az erdélyiek ne ruházhassák át a választás szavazati szabadságát a lengyel királyra, aki közvetve töltené be a fejedelmi tisztiséget (ahogy azt őfelsége, a császár is megteheti, és ahogy az a Báthoryak alatt Lengyelországban is volt), gondoskodni kell arról, hogy az erdélyi karok és rendek ne csak megerősítést adjanak arról, hogy nem választanak és nem csempésznek be semmilyen idegen hivatalnokot országukba, hanem a szent császári felségnek is tegyenek esküt és ígéretet arra, hogy ezt a rendelkezést soha nem fogják megsérteni. Mert mi értelme is lenne a kamarai vagy a polgári hivatalok élére németeket vagy másokat ültetni? Hisz láttuk, hogy ezzel II. Rudolf császár is kudarcot vallott. Amíg ugyanis a császári seregek Erdélyben vannak, addig a Gubernium a háborút vagy békét érintő kérdésekben úgysem hozhat semmilyen döntést; ha pedig majd véget ér a háború, és a nép is fokozatosan hozzászokik a nyugalomhoz, látni fogja azt, hogy háborús veszély esetén előnyösebb, ha nem az eddig bevett szokás szerint felkelt nemesi csapatok, hanem regulárisan besorozott katonák állnak majd csatasorba. Így történt ez ugyanis, a régiek máig élő emlékezete szerint, a fehérhegyi csata után is, amikor a csehek, a morvák és a sziléziaiak felvették mai nyugodt életmódjukat. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a jelenlegi csehországi rendtartás – inkább híre, semmint tényleges állapota miatt – félelmetesnek és retentőnek tűnik a külhoni népek számára, ezért jobb lenne Erdély esetében az osztrák tartományok (Stájerország, Karintia és Krajna) mintájára eljárni. Már csak azért is, mert az erdélyiek azzal, hogy a töröktől átálltak a császárhoz, sokkal nagyobb áldozatot hoztak, mint régebben azok, akik mindvégig a császár hűségén maradtak.

¹⁰⁴ IV. Károly (1333–1346) 1346-tól német és cseh király

¹⁰⁵ Azt tudniillik, hogy szétosszák köztük Apafi fejedelmi birtokait.

Az erdélyi fegyverletétel pontjait a belső stíriai hadjárat idején adta ki a tekintetes ausztriai udvari kancellária; ugyanott őrzik még ma is, mivel majd a későbbiekben tárgyalunk azokról. Már azzal is igen sokat jutna előre a köznyugalom ügye, ha az erdélyi népet a közeli Stájerország szabad állapotában tartanánk meg, és az erdélyi törvényeket az ottani mintára alakítanánk, amit azután a havaselvek is az erdélyiekhez hasonlóan átvennének. Hisz az a szokás, hogy engedékenyek vagyunk a mások benyomásaival és gondolataival szemben, ahogy az osztrákok és a stájerok is azonosnak gondolják magukat, hisz a katonaságban is azonos neveket használnak (General-Land, Obersten, Landoberstenhautmann, Landschutz), mert egy nép szelleme alakul a hosszú együttélés során, és a későbbiekben szereti azt, amit korábban gyűlölt és rettegett, kiváltképp mikor már a jogai sem sérülnek. Ezek a jogok ugyanis mint magánszemélyeknek, a cseheknek is megmaradtak.

Mínthogy azonban Erdélyben a nép néhány nyilvánosságra került hír miatt már gyanakodni kezdett, hogy most Apafi sorsáról és a tartomány kormányzásának formájáról van szó; mindenekeelőtt arról kell gondoskodni, hogy mindkét gyanakvás szűnjön meg, melyek közül az első lehet a legcsekélyebb fáradság és nehézség nélkül elintézni. Ugyanis Csáky gróf kíséretében övéihez lehetne engedni Apafit, és az egyik vagy másik miniszter által atyailag meggyőzni, hogy ne látogassa se az országgyűléseket, se más összejöveteleket, se a Gubernium székhelyét, se a királyi városokat, és ő maga se hívjon magához senkit, és ne is fogadjon, hanem visszavonultan éljen, nehogy a népnek alkalma legyen arra, hogy ellene fellázadjon. A másik viszont már több fortélyt igényel. Az erdélyiek bűnei ugyanis nem adnak elegendő okot arra, hogy erővel foglaljuk el a tartományt, viszont tartani kell attól, hogy a lengyel királyválasztás alkalmával a franciák és a svédek megkísérelnek majd valami mesterkedést, ami szabad utat engedne Erdélyre törni a törököknek és a többi szomszédos barbárnak. Emellett pedig még Thököly is, mint egy új Bocskai, belopakodna újból Erdélybe, ahogy az már II. Rudolf császár idejében is megtörtént, miután Báthory Zsigmond nyilvánosan lemondott a fejedelemségről, és a megüresedett trónszék felszította a vetélytársak igyekezetét.¹⁰⁶ Igaz ugyan az is, hogy Apafi a fenséges király urának van alárendelve, és a császár nyilvános fejedelmé választása is tetszést aratna, de a császári felség Apafi gyámságának befejeztével, és a két tartomány (Magyarország és Erdély) egyesülésével csak nehezebb-

¹⁰⁶ Sobieski János halála után (1696. június 17.) nem kevesebb, mint kilenc jelölt versengett a lengyel trónért. Igazán esélyes azonban csak kettő volt: a Bécs által támogatott I. Frigyes Ágost szász választófejedelem (ekkor épp a Szent Lige csapatainak fővezére); valamint a XIV. Lajos támogatását élvező François Louis Conti herceg. Több mint egy évi huzavona után, 1697. szeptember 15-én II. Ágost néven a szász választófejedelmet koronázták lengyel királlyá. A helyzet egyébként kísértetiesen hasonlított az 1575. évi első lengyel királyválasztáshoz: akkor a lengyel rendeknek Habsburg Miksa és Báthory István között kellett választaniuk. Akkor és 1697-ben is kettős királyválasztás történt: 1697-ben a köznemesség Frigyes Ágostot, míg a főnemesség Conti herceget támogatta. Az Ágost-pártiak csak néhány befolyásos főnemes lefizetésével tudtak nyerni. 1575-ben a főnemesek Miksát, míg a köznemesek Báthory Istvánt támogatták. Az irat szerzőjének jól értesültségét és körültekintését mutatja, hogy a több mint száz évvel korábban történt eseményekkel párhuzamba állította az 1696–1697. évi lengyel királyválasztást, valamint Erdély közjogi helyzetét. Nekünk mindenesetre nem sikerült más olyan forrást találnunk, amelyben komolyan felmerült volna annak a lehetősége, hogy 1696-ban az erdélyi rendek fel akarták volna ajánlani a fejedelemséget a lengyel királynak. (II. Ágost megválasztásáról ld. GEBEI, 2003. 776–781. Vö. még: HURMUZAKI, 1886. V/1, 456–464. Báthory megválasztásáról: R. VÁRKONYI, 1999. 87–88.)

ben szerezhethé meg a tartományt. Épp ezért Csáky és Teleki gróf, és az említett Komornik¹⁰⁷ elterjeszthetnék azt, hogy őfelsége¹⁰⁸ a fenséges király urunkat kívánja trónörökösnek, aki azután – anélkül, hogy a nép észrevenné, hogy merre tartanak a dolgok – lassacskán a fejedelmi ház birtokait az arra érdemeseknek juttatná úgy, hogy a rendek közül senkiben sem merülne fel egy esetleges másik jelölt megválasztásának a gondolata. Időközben, ha pedig visszatér a hadjárat ideje,¹⁰⁹ úgy gondolom, akkor lehetne a királyválasztás tervét beteljesíteni: nehogy addig a francia béke megkötése után cseh vagy esetleg más kémek érkezzenek, és gondot okozzanak a császárnak, míg őt épp Hispánia gondjai foglalják le, ami eddig is elvont minket a Thököly ellen folytatott súlyos háborútól, mely közelsége folytán Magyarországot is magával sodorhatja, hacsak nem sikerül megegyeznünk úgy Erdéllyel, hogy az egész nép elégedett, és hajlandó legyen hűségesen védőbástyául szolgálni nekünk. Ha pedig az eljövendő időben a rendek nem akarnának egyesülve a fenséges király uralma alatt maradni, mi sem lenne könnyebb, mint hogy Germanicus után egy Drusust is mutassunk fel nekik? A fenséges főherceg úrra gondolok, aki az embereket úgy meg tudja szelidíteni, hogy utána más nép uralmát se kívánni, se elviselni nem tudják.¹¹⁰

¹⁰⁷ Komornik Pál (Carolus Paulus Kleinburg) császári főbiztos az erdélyi császári generálisok mellett

¹⁰⁸ Apafi

¹⁰⁹ azaz a tél után

¹¹⁰ Ld. 74. jegyzet.

- ISTVÁNFFY
1622
ISTVÁNFFY Miklós: *Historiarum de rebus ungaricis*. Köln, 1622.
- JAKAB
1875
JAKAB Elek: *Az utolsó Apafi*. Budapest, 1875. (*Magyar Történelmi Tár XXI.*).
- JANKOVICS
1987
Bethlen Miklós levelei I–II. Összegyűjtötte, sajtó alá rend., bev. tan. és jegyz. JANKOVICS József. Budapest, Akadémiai, 1987. (*Régi Magyar Prózái Emlékek 6/1–2*).
- KOVÁCS
1973
KOVÁCS Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*. Budapest, Gondolat, 1973.
- KŐVÁRY
1863
KŐVÁRY László: *Erdély történelme*. V. köt. Pest–Kolozsvár, 1863.
- LUKINICH
1927
LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, [1927].
- NAGY
2007
NAGY Levente: *Az elhallgatás naplója, vagy valami más. Gulácsi Albert diáriuma bécsi útjáról (1691, 1696)*. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 5* (2007) 109–126.
- 2009
NAGY Levente: *Apafi, Marsili, Bethlen*. In: *Szolgálatomat ajánlom a 60. éves Jankovics Józsefnek*. Szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Budapest, Balassi–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009. 277–285.
- R. VÁRKONYI
1999
R. VÁRKONYI Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*. I. (*A megosztottság évszázada 1526–1606*). Budapest, Korona, 1999.
- Sudores et cruces*
Sudores et cruces [1708] *Bethlen Miklós gróf fáradozásai és gyötrelmei*. Ford. KULCSÁR Péter. In: JANKOVICS, 1987. 1181–1234.
- SZILÁGYI
1885
SZILÁGYI Sándor: *A linci béke okirattára*. Budapest, 1885.
- VASS
1896
Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. Kiad. NAGY Gyula. Budapest, 1896. (*Monumenta Hungariae Historica II. O. 35. k.*)
- VELDTRUP
1988
VELDTRUP, Dieter: *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV. Warendorf, 1988*. (*Studien zu den Luxemburgern und ihre Zeit, 2*)

